

Pärmen: Utsikt från ön Kodiaks sydspets i Alaska. Hawaii ligger rakt i söder.
© Marcus Lepola.

Skärgård

Nr 3-2013, årgång 36

Tema: Uppdrag i norr

Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (SIÅA) för presentation av aktuell skärgårdsforskning samt diskussion kring frågor som rör skärgården och våra svenska kustbygder.

Webbsida: www.skargard.fi

Ansvarig utgivare: SIÅA

Redaktör: Håkan Eklund,
e-post: hakan eklund@abo.fi
Tfn: +358 (0)50 5672 213,
Fax: +358 (0)2 215 4943.

Postadress: Arken, Fabriksgatan 2G,
20500 ÅBO, Finland.

Tryck: Fram, Vasa

Layout, ombrytning och produktion:
Christer Bergman

Tidskriften Skärgård utkommer med 4 temainummer per år.

Årsprenumeration (fortlöpande) kostar 46 € i Finland och 50 € utomlands. Lösnummer 20 €.

Prenumerationer via www.skargard.fi
eller Anita Julin, tfn: (02) 215 4944, e-post:
anita.julin@abo.fi, eller redaktör Eklund.

Ledningsgruppen för SIÅA

Utbildningsplanerare Nina Söderlund,
suppl. vicedirektör Tina Engblom.

Professor Jan-Åke Törnroos,
suppl. kommundirektör John Wrede.

Professor Kjell Andersson,
suppl. intendent Kasper Westerlund.

Docent Mikael von Numers,
suppl. professor Marko Joas.

Koordinator Katja Bonnevier,
suppl. utvecklingschef Gunilla Granberg.

Byaombud Pia Prost,
suppl. skärgårdsombudsman Tapio Penttilä.

Studerande Amanda Enberg,
suppl. vuxenstud. Charlotte von Haartman.

© 2013 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi

ISSN 0356-9381

Skärgård 3•2013 1

När nordlandet kallar

Isamband med utgivningen av en av sina många böcker fick Christer Boucht (1911 – 2009) frågan vad det är som får en äldre herreman och advokat att lämna en ombonad bostad och komfort i Vasa för att skida omkring bland livsfarliga isbjörnar och isberg, dras med bångstyriga eskimåhundar och i dagar ligga insnöad i tält medan en häftig storm rasar utanför – som han i detalj dokumenterat i flera böcker.

Boucht svarade genom att jämföra med de ”lapplandsbitna”, de som lider av den sk lapplandsjukan och ändå om och om igen återvänder upp till nordlandet trots alla myggor, strapatser och annat obekvämt.

Han sade om detta anses vara en sjukdom måste han vara illa därän, eftersom han lider av en obotlig ”arktisk sjuka”, men han tillade: ”Det är en sjuka som jag njuter av!”

VI SOM HAR LÄST hans böcker kan bara hålla med. Åtminstone får han det att verka så i sina böcker. Ändå är det ibland svårt att förstå vad det är som lockar till att frivilligt utsätta sig för de strapatser som det egentligen handlar om. Det är att notera att Boucht var 55 år när han inledde sina arktiska äventyr. Otaliga är de situationer när han och hans resällskap befunnit sig i sådana prekära situationer ute i kalla, ogästvänliga isöknar i våglöst land att man bara inte fattar hur de kom levande därifrån.

Men förutom det äventyrliga har Christer Boucht lika ofta i sina böcker gjort en kulturgräns genom att berätta om de människor, samhällen, kulturer och förhållanden som han lärt känna under sina resor i arktiska områden.

Det finns knappast någon finlandssvensk som i modern tid skapat ett sådant intresse och

en sådan kännedom om dessa områden som Boucht gjort via sina böcker.

För många av oss tycks suget till att utmana vildmarkerna i norr ligga i våra gener; de flesta män (det gäller åtminstone österbottningar) drar under fritiden hellre norrut än söderut, om det går att välja. Var ligger förklaringen till det?

FRÅGAN KUNDE STÄLLAS till Pentti Kronqvist som i stället för att skriva böcker om sina upplevelser och strapatser i arktiska områden helt resolut och handgripligt med egna (och andras) händer byggt upp ett helt arktiskt museum (Nanoq) utanför Jakobstad i Österbotten! Dessutom ett museum som idag inte bara utgörs av en byggnad utan tretton olika byggnader och formar en egen liten ”by” i Fäbodaskogen, som smälter bra in i omgivande natur och som vunnit priser och internationell ära.

Ett Nanoq-besök är en unik upplevelse i sig, speciellt om man har turen att bli guidad av Pentti ”himsself” som i detalj kan berätta en historia kring varje föremål, varje byggnad, varje detalj i en byggnad och varje person som kan kopplas till både föremålen, hur de erhållits och hela historien om Nanoqs tillkomst. Detta om något handlar om förmågan att förverkliga visioner via positiv energi och ett gott handlag med människor. Där alla pusselbitar bara hittat sina platser. Pentti själv är en levande legend.

Skynda på med ett besök så länge han själv finns till hands! Också hans ”arktiska sjuka” är smittosam. Resultatet av hans livsverk är både konkret och unikt. På ort och ställe i Fäbodaskogen blir man helt mållös.

EN TREDJE österbottning, också han med specialkunnande i frostiga marker, är Eirik Granqvist som tampats med rester av istida mam-

mutelefanter och stäppbison både i Sibirien och i Alaska och som tagit honom flera varv runt polerna med nedslag på de mest märkliga ställen. Allt för att vi skall kunna begripa lite mera om vad som fordom timat på nordliga latituder.

Att sen i goda forskarvänners lag äta kött-soppa på en 36 000 år gammal istida stäppbison i Alaska, som han berättar om i detta tidskriftsnummer, måste väl tillhöra något av det mest bisarra man kan vara med om!

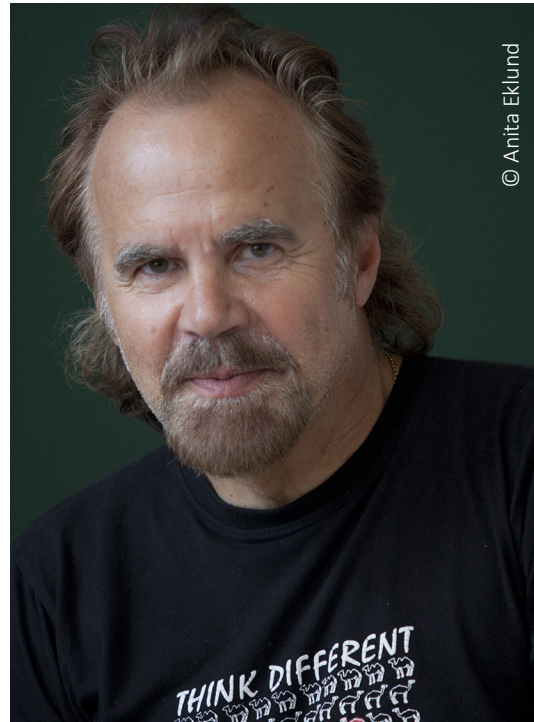
SEDAN HAR VI den unga ÅA-doktoranden i ämnet etnologi, Marcus Lepola, också han med rötter i Österbotten som reste till Alaska för att återbörda ett stycke hantverksskunnskap i pilbågsbygge, via föremål som finlandssvenska ämbetsmän i tiden hämtat från Alaska och donerat till olika ställen i hemlandet. Denna uppgift, att som kustsvensk lära ut pilbågsbygge till indianättlingar i Alaskas övärld måste anses som rätt "coolt". Se där vad ett specialintresse från pojkar kan leda till!

Samtidigt uppmärksammar Marcus Lepola oss på ett stycke kolonial historia där också finlandssvenskar fungerade som koloniherrar och regenter över "ett stycke världens ände".

DET HANDLAR förstås om ryska Alaska (1784 – 1867) som bl a K-G. Olin dokumenterat i populärhistorisk form i boken "Alaska - ryska tiden" (1995). Olin skriver i inledningen till sin bok att för många av oss med en eurocentrerad världsbild är detta en nästan helt okänd historia på jordklotets baksida. På boksidorna passerar ett hundratal finlandssvenskar revy, som på sätt eller annat haft en koppling till denna avlägsna utpost i det mäktiga ryska furstendömet som i tiden öppnade nya horisonter för finländska tjänstemän, sjömän, hantverkare och militärer.

De två helsingforsbor och f d generalguvernörer för ryska Alaska, Arvid Adolf Etholén (1799 - 1876) och Johan Hampus Furuholm (1821- 1909), reagerade med bitterhet på tsarens beslut att sälja Alaska till USA – de tyckte att det var synnerligen oklokt. Som alla med facit i hand idag bergriper.

Det var Furuholms efterträdare, furst Maks-

utov, som verkställde försäljningen 1867. Efter försäljningen var plötsligt Maksutov stadd vid mycket god kassa, som indikerade att allting inte hade gått rätt till. Något som påminner om det som skedde efter Sovjetunionens fall under vår tid när en mängd inflytelserika sovjetpampar skodde sig på statens bekostnad och blev miljardärer.

PÅ ÖSTRA SIDAN sidan av Baranovön i Alaska har Hampus Furuholm ett berg uppkallat efter sig, det 3 610 fot höga Mount Furuholm. Också det ett landmärke.

Med dagens klimatutveckling blir dessa tidigare så marginaliserade utkanter av civilisationen alltmer centrala nyckelområden. På gott och ont. ♦

Håkan Eklund, redaktör

▲ Pentti Kronqvist vid sitt livsverk. Nanoq, augusti 2013. © Håkan Eklund.

Om Pentti Kronqvist

- från arktiska äventyr till unikt livsverk

TEXT: STEN WESTERHOLM

Allt stort har sin början i en dröm. Ju galnare drömmen är, desto sannolikare är att den blir verklighet! Men förutsättningen är att själva drömmaren lyssnar till sina vakna drömmar och tar dem på allvar.

När Pentti Kronqvist som liten pojke på 1940-talet strövade omkring i Fäbodaskogarna ca sju kilometer utanför Jakobstad, och när han som pojkar i alla tider och på alla platser på jorden nyfiket undersökte varje gömsle och klippskrev i terrängen, tjuasades han av de ovanliga naturformationerna och de vackra gläntorna och började känna sig hemma bland tallarna på de lavaklädda bergknallarna i den strandnära skogen där djuren i gammal tid förts på sommar-

bete.

DET ÄR FRÅN den tiden som byn och hela området kallas Fäboda. Det var i den här byn som Pentti kom att växa upp. Det är möjligt att kringströvande björnar under fäbodtiden gärna sökte sig till det här området, ditlockade av böndernas husdjur. Kanske också en och annan av dessa björnar gick i vinteride i skogen i Fäboda.

När Pentti Kronqvist sedan i vuxen ålder timrade en fritidsstuga åt sig här i skogen började han kalla den Björnidet.

Jag minns hur jag och Henrik Österholm, också han från Jakobstad, av en tillfällighet en gång stötte på Penttis stockstuga när vi strövade omkring här i Fäbodaskogarna. Jag gjorde en serie naturprogram för Skolradion och hade bett Henrik medverka som sakkunnig naturvare. Henrik kom senare att delta i en vetenskaplig forskningsresa till Spetsbergen.

VI KÄNDE båda Pentti Kronqvist. Kanske mest som den lovande 800-meterslöparen och modiga brandmannen och dykaren, senare brand-

▼ Nanoq – isbjörnen, vid museets entré. Nanoq, augusti 2013. © Håkan Eklund.

Livsverket

- Pentti visar hur fångst-
männen på Grönland
bodde. Nanoq, augusti
2013. © Håkan Eklund.

mästare vid brandkåren i Jakobstad, som på fritiden körde omkring i sin tuffa sportbil och charmade flickorna i staden! Han var lång och mörk och fick flickornas hjärtan att klappa extra snabbt.

TILL MÄNNISKANS SÄRPRÄGEL hör att hon lägger stor möda vid att hitta det enklaste och mest beskrivande ord hon kan finna när hon vill berätta en komplicerad historia. Gärna ett ord som i sig innefattar tusen andra, men som samtidigt kräver både fantasi och känsla. Ett sådant ord är Nanoq. Det betyder "isbjörn" på grönländska.

Det ordet har fått ge namn åt det första och hittills största arktiska museet som finns i Europa – Penttis livsverk.

Det finns här i Fäbodaskogen intill Penttis gamla stockstuga Björnidet.

Han fick nämligen senare i livet en ännu gal-

nare dröm: Han skulle inte bara bygga ett "björnidet" utan en hel arktisk by där i skogen! Och det gjorde han med goda vänners hjälp och med en förening som juridisk ägare.

SOM BARN drömmer vi ofta härliga, friska, fantasifulla, skapande och stora drömmar. Dessutom i vaket tillstånd. Också som vuxna har vi våra drömmar. Men hur många av oss låter våra "galna" drömmar bli verklighet? – Pentti Kronqvist har gjort det. Han har förverkligat dem i Fäbodaskogen! Den stora drömmen som här blev verklighet heter Nanoq. Därför är det naturligtvis inte en skulptur av en finländsk brunbjörn som står på det gamla Björnidets område, utan en stor och vit grönländsk isbjörn. En nanoq! Världens största rovdjur!

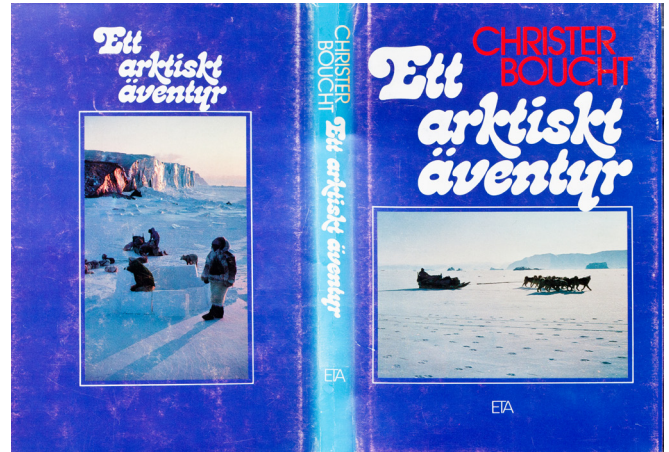
BERÄTTELSEN OM Pentti Kronqvist och hans arktiska museum blir samtidigt en berättelse om européernas erövring av jordens kallaste

område, och samtidigt en berättelse om andra djärva män från mer än tusen år bakåt i historien.

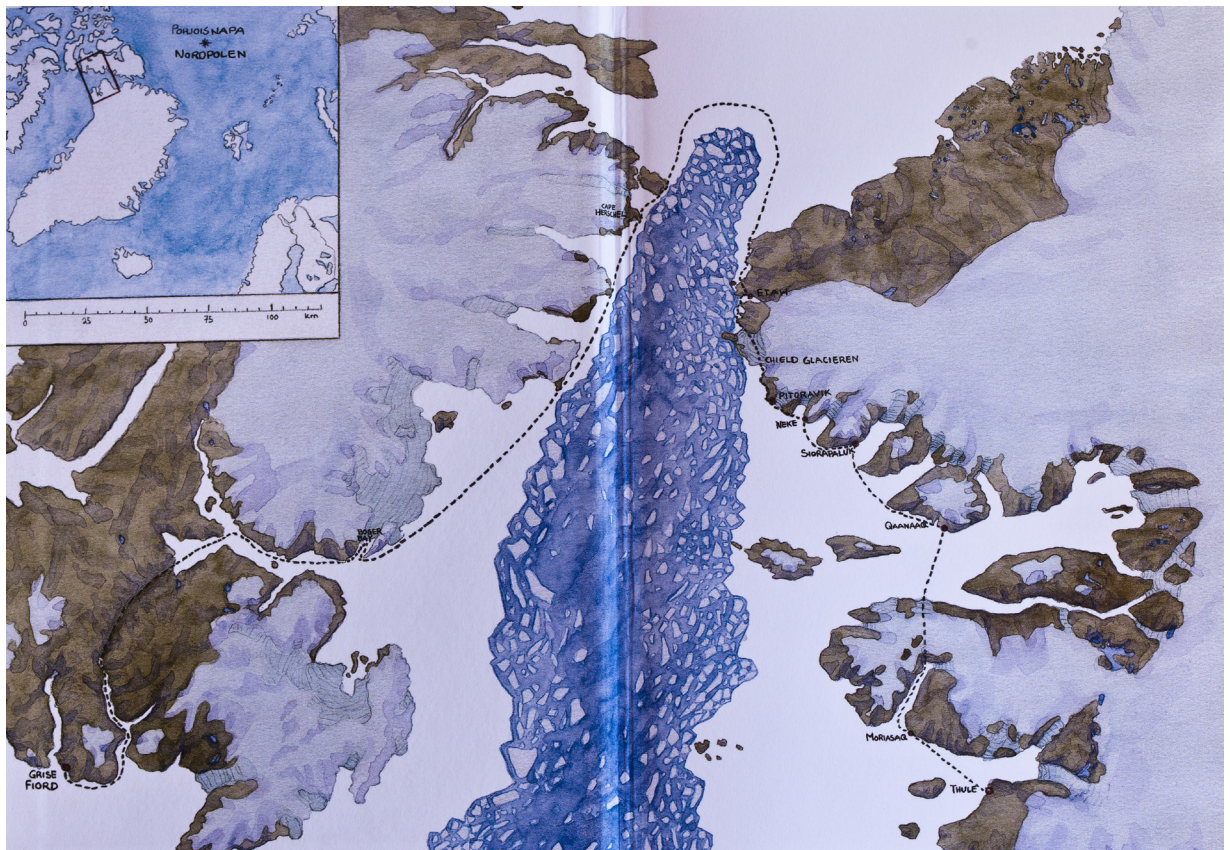
Nu tänker jag inte på ursprungsbefolkningen i Arktis, inuiterna. De har ju "alltid" funnits där, och de människorna har en särskild förmåga att överleva under extrema villkor. Jag tänker i första hand på nordborna och Erik den rödes ättlingar på Sydvästgrönland från början av 800-talet och framöver. När dessa försvann från Grönland (i praktiken isolerades de och dog ut efter några hundra år) kom nya folk och många upptäcktsresande i deras kölvatten.

Jag tänker på den danske prästen Hans Egede som på 1700-talet ville ha kontakt med dessa gåtfullt försvunna nordbor, och vi har läst och hört om holländska och engelska valfångare som sökte sig till dessa rika vatten. För många av dessa äventyrare hägrade också drömmen om att hitta en genväg norr om Kanada till Be-

▼ I boken "Ett arktiskt äventyr" (1977) har Christer Boucht skildrat de vedermödor Pentti Kronqvist och teamet upplevde under en expedition.

▼ Expeditionsruten 1976 som höll på att sluta illa.

EN FARLIG FÄRD

Pentti berättar

▲ Boken (för barn och ungdom) skildrar de vedermö-
dor Pentti Kronqvist och teamet upplevde under
expeditionen 1976.

rings sund och vidare till exotiska kryddöar. Sökandet efter Nordvästpassagen fick sin början.

PERSONLIGEN HAR JAG intresserat mig för de skotska sjöfararna och polarforskarna John och James Clark Ross. Det beror på att jag har upptäckt en koppling mellan dem och den granrothska släkten i Pedersöre dit jag själv hör.

År 1627 kom en Ross, han hette William Ross, via Åbo upp till Vasa. Hans son, som hette Vilhelm blev senare borgmästare i Nykarleby och fick en dotter som hette Margareta som gifte sig med kyrkoherden Benedictus Granroth i Nykarleby. Deras son Gustav blev efter Stora ofreden kyrkoherde i Pedersöre. Till samma släkt i Skottland hörde sjöamiralen John Ross och dennes brorson James Clark, också sjöofficer och upptäcksresande som sin farbror. Dessa två tillbringade många år uppe i Arktis i ett fåfängt sökande efter Nordvästpassagen.

DET INTRESSANTA är att den finlandsfödde Adolf Erik Nordenskiöld, som med ångfartyget Vega sökte sig längs norra kusten av Sibirien mot Berings sund längs Nordostpassagen, också hörde till den granrothska släkten! Han frös fast med sin Vega den 28.9.1878 i Berings sund med endast nio meter vatten under kölen. Först i juli 1879 kunde han fortsätta och 1880 kom Nordenskiöld tillbaka till Sverige, där han då blivit svensk medborgare.

Förbindelserna till polarområdena och i synnerhet till Arktis är många från finländsk sida. Både förr liksom nu.

Ett arktiskt museum i Finland och Jakobstad är därför på intet sätt överraskande. Det har sitt berättigande.

DET FINNS en omfattande litteratur och dokumentation om Nanoq, som föreningen bakom det arktiska museet i Fäbodaskogen utanför Jakobstad har gjort under de drygt tjugo år som det har existerat.

I synnerhet förtjänar Jan Kronholms bok *"Nanoq – ett arktiskt äventyr"* (1997) särskild uppmärksamhet. Texten är både på svenska och finska. Det är en välskriven och rikt illustrerad bok som berättar om Pentti Kronqvists intressanta bakgrund och tillkomsten av detta ark-

tiska museum med sina unika samlingar arktisk historia i form av föremål, litteratur, fotografier, konst, film och ljud.

FINLÄNDARNAS INTRESSE för Arktis i modern tid väcktas bl a via Christer Boucht böcker. Det började med den finländsk expedition 1966 under ledning av Erik Pihkala som Christer och hans son Peter deltog i och som Christer dokumenterade i boken *"Grönland tvärs"* (1968).

Det var den 23:e expeditionen efter Fridtjof Nansens stora bragd 1888, som uppe på inlandsisen tog sig tvärs över Grönland. Från Angmagsalik på östsidan till Söndre Strömfjord på västra sidan. Genom Christer Boucht fick vi en spännande beskrivning av detta äventyr.

FEM ÅR SENARE ville Pihkala och Boucht göra en ny färd till Grönland och behövde en fjärde man som deltagare. Pentti Kronqvist ansågs vara en man som var beredd att anta stora utmaningar och som hade en fysik som kunde klara av en sådan färd. Dessutom var han sjukvårdskunnig eftersom han också var ambulansförare. Den nya expeditionen behövde just en sådan man.

Men denna första färd för hans del sommaren 1971 var bara en kortare förberedelse för senare större och svårare färder över Grönlands isar. Under den här första turen vandrade de endast några hundra kilometer på inlandsisen under två veckors tid, samtidigt som de testade utrustning ämnad för sådana hårda förhållanden som råder uppe på isen.

UNDER DE NÄRMASTE ÅREN efteråt utvecklades ett nära samarbete mellan Christer Boucht och Pentti Kronqvist med motsvarande vandringar.

År 1973 bar det av till Baffin Island i Kanada och år 1976 ville Christer göra en skidfärd från norra Grönland till Kanada med start från Thule och med Grisebjord på den kanadensiska sidan som mål. Under den färden råkade Pentti ut för en olycka när de med pulkorna skulle ta sig ned från glaciären till havsisen. Hans högra ben bräcktes när han försökte bromsa upp de kanande pulkorna. Han lyckades komma till en

läkare i Quaanaaq, där han fick tillfällig hjälp innan de efter några dagar kunde fortsätta färden. Christer Boucht har skildrat den här expeditionens vedermödor i boken ”*Ett arktiskt äventyr*” (1977).

Under den expeditionen, som skulle ha kunnat sluta mycket illa av många orsaker, fick de också närbkontakt med isbjörnar. En natt hade de en isbjörn nosande kring tältet. De hade glömt geväret i en pulka utanför tältet så de var helt skyddslösa, men till all lycka var björnen redan mätt och gick inte till anfall! En vecka senare mötte Pentti under en kort rekognoseringstur på nytt en isbjörn. Det var endast ett par hundra meter emellan dem. Också då var Pentti obeväpnad. Med hjärtat i halsgropen vände han om och skidade tillbaka mot lägret. Björnen kom tydligt på andra tankar och lufsade iväg åt motsatt håll.

TROTS ATT FÄRDEN till Grisebjord höll på att kosta dem livet, den blev 800 km lång i stället för högst beräknade 500 km, och de höll på att frysa ihjäl, så hittar vi Pentti och Christer redan 1977 i Thule. De skall göra en film om Arktis för Finlands TV. Där blev de samtidigt bekanta med en norsk ögonläkare, Kjell Bronken, som tillsammans med sin bror Arild, följde med på en färd Grönland tvärs år 1981 som leddes av Pentti Kronqvist. Kjell Bronken har skrivit om den här färden i sin bok: ”*Eventyrlig isferd – På ski över Grönland 93 år efter Nansen*”.

Expeditionens officiella namn var ”*Finsk-norsk Trans-Grönlandsexpedition*” med Pentti Kronqvist som ansvarig ledare.

DET VAR en helt nordisk expedition som skulle lita sig till skidor och segel på samma sätt som under Nansens premiärfärd 1888. Men för att komma upp på inlandsisen vid Angmagsalik på östkusten behövde de draghjälp av hundar för den tunga släden. Men sedan hundarna och deras förare hade vänt tillbaka till Angmagsalik stod de fyra expeditionsmedlemmarna ensamma inför uppgiften att tillryggalägga 560 km över inlandsisen, som på sin högsta punkt nådde 3000 meter över havet. Målet var Söndre Strömfjord på västkusten. Vid den här tiden på året, vid påsktiden, kröp nattetemperaturen ned

mot minus 45 grader. På dagarna kunde den stiga till minus 20 grader C.

DE FYRA ÄVENTYRARNÄ var Pentti Kronqvist, Seppo Salomäki och Kjell och Arild Bronken; två finländare och två norrmän.

Samma sträcka, och i stort sätt samma rutt som den som Fridtjof Nansen tillryggalade på 40 dagar, låg framför dem. Den expedition som Pihkala ledde år 1966 tog 38 dagar.

Liksom Nansen färdades de med skidor, släde och med segel som draghjälp. Den släde, som Pentti och Seppo hade tillverkat hemma i Jakobstad före avfärden, kan idag ses på museet i Fäboda. Lasten som de drog på den väge 400 kg!

Den ”syttende maj”, på den norska nationaldagen, hade expeditionen korsat inlandsisen och började den mödosamma nedfärden mot fast mark och flygfältet i Söndre Strömfjord. För den här expeditionen Grönland tvärs tog det 26 dagar att korsa inlandsisen. Då hade de också varit tvungna att vänta ut en snöstorm ett flertal dagar uppe på isen.

TRE ÅR TIDIGARE hade jag själv suttit inblåst några dagar på samma flygfält och väntat på att Grönlands Fly skulle kunna lyfta och ta mig till Godthop och Hans Egedes trakter, som jag skulle besöka och göra radioprogram om.

Men det är en annan historia, som Kipling säger... ♦

Artikelförfattaren

Sten Westerholm är journalist och folkbildare i pension. Författare och skriftställare.

Adress: Bennäsvägen 269, 68600 JAKOBSTAD

Tfn: +358 40 1640227

e-post: stenwesterholm@gmail.com

Äventyr vid inlandsisens kant

TEXT OCH BILD: HÅKAN EKLUND

De två första tältnätterna intill Russellsglaciären i ändan av Sandflugtdalen några mil öster om flygfältet Kangerlussuaq ger oss ett helt nytt ljudlandskap. Inlandsisens ljudlandskap. Det har regnat i ett helt dygn och ismassorna lever.

Ibland mullrar det till som från ett avlägset åskväder, eller som kanondunder från havet när den finska armén övningsskjuter ute på Finska viken. Ibland smäller det till som skarpa gevärsskott när spänningar i isen släpper. Sen brakar det till när stora ismassor kalvar och dräsar ner i isälven. Ett omväxlande

och dramatiskt ljudlandskap.

PÅ MORGNARNA hämtar jag och tältkompisen Richard Munsterhjelm blåskimrande isblock (kanske 100 000 år gammal is?) från isälven för att smälta i Trangian. Till morgonkaffe och gröt. Sällan har utematlagning känts så exklusivt som här.

Glaciärväggen intill vårt läger ser respektgivande ut. Det är inte långt härifrån som Christer Boucht (1911 - 2009) och hans färdkamrater krånglade sig ner från inlandsisen i juni 1966 för att sen vandra till flygfältet fyra mil nere i dalen.

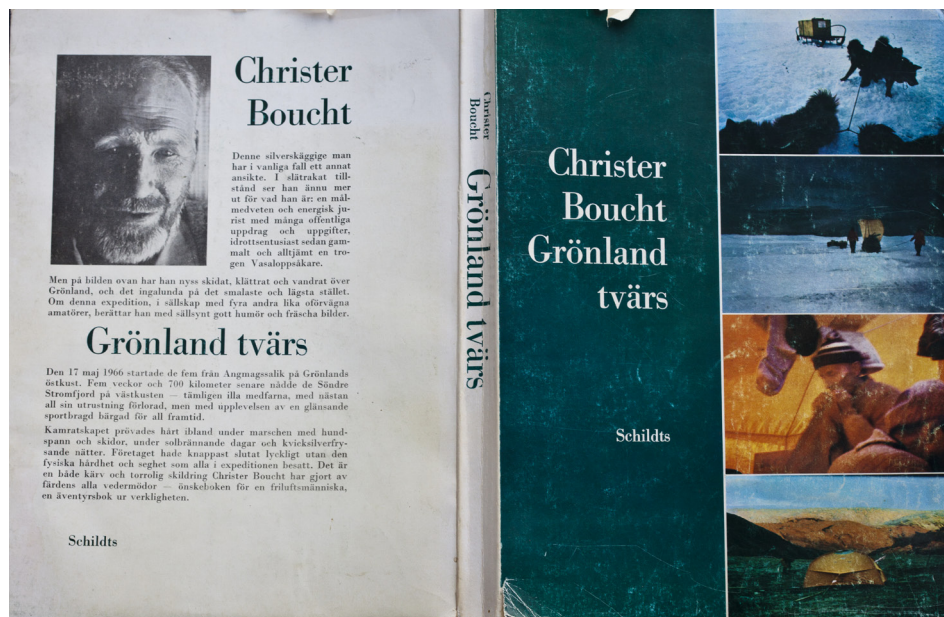
Dygnen vid glaciären ger något att tänka på, med ens förstår jag slutkapiteln i Bouchts bok *"Grönland tvärs"* (Schildts, 1968) som jag fortfarande, mera än fyra decennier senare, minns och berörs av. Tänk att de klarade av konststycket att helskinnade ta sig ner från inlandsisen!

▲ Vid kanten av inlandsisen som Boucht & co passerade 21.6.1966. Bilden tagen 2008.
© Håkan Eklund.

Grönland

- ▶ Christer Bouchts första bok som dokumenterar Grönlandsäventyret 1966. Idag en klassiker in sin genre.

- ▼ När bouchten och hans vänner vandrade förbi den här flygfältshangaren i Søndre Stromfjord (idag Kangerlussuaq) låg midsommaren 1966 inom räckhåll, målet var nått. © Håkan Eklund.

Skärgård 3•2013

ska arktiska expeditionen med hundspann och skidor korsa den fruktade grönländska inlandsisen i trakten av polcirkeln. Fem veckor och 700 kilometer senare nådde de iskanten, klättrade ner och vandrade förbi Russellsglaciären och nerströms längs isälven genom Sandflugtdalen till flygfältet. Sen flög de hem och mottogs som hjältar.

På den tiden hette flygfältssamhället Söndre Strömfjord, ursprungligen etablerad 1941 som en amerikansk flygbas kallad Bluie West 8, viktig för mellanlandningar och tankningar av amerikanska flygflottiljer på väg till krigets Europa. Genom den tekniska utvecklingen blev basen mindre intressant för amerikanerna och på 1990-talet övergick den till Grönlands Hje-

mmstyre som tog tillbaka inuitnamnet Kangerlussuaq som betyder "Den långa fjorden". Flygfältssamhället ligger längst in i en 160 km lång fjord. Idag en port ut till världen och en inkörsport till stora delar av Grönland samt arbetsplats för flertalet av de 600 invånarna. Och det var hit far och son Boucht samt ytterligare tre trötta och smutsiga expeditionsmedlemmar kom traskande en dag i juni 1966, efter ett strapatsrikt äventyr.

I BOKEN "*Grönland tvärs*" dokumenterade Christer Boucht äventyret. En bok som är en finlandssvensk höjdare för vänner av reseäventyr, fysiska och mentala strapatser och god jordnära prosa. Trots att detta var bouchtens första bok, är den i mitt tycke en av hans bästa. En klassiker som blir att svärare att hitta i väl sorterade antikvariat och bibliotek.

Christer Bouchts sätt att skriva påminner lite om Yrjö Kokko (1903-1977), åtminstone känns det så i debutboken "*Grönland tvärs*" och i den därpå följande boken "*Turkiska marschen*" (1970). Båda författarna skriver ledigt, avväpnande och med glimten i ögat, för bouchten ligger alltid humorn nära. De är båda duktiga på hurtfriska dialoger som får läsaren att känna sig delaktig i deras upplevelser och resoneringar.

Kokko var författaren som oftast kallades för veterinär, Boucht juristen som också var författare. Kokko ville ses och erkännas som författare, inte som en veterinär som skrev böcker. Jag vet inte hur bouchten har känt det, som jurist är han borta men i mångas bokhyllor lever han länge än. I min bokhylla hittas de flesta av hans böcker.

DE KANSKE MEST SPÄNNANDE kapitlen i Christer Bouchts bok handlar om nedstigningen från inlandsisen. Trots att bouchten sin vana trogen anför en glättig ton i rapporteringen, är det inte svårt att inse svårigheterna och allvaret. Med lite otur kunde någon ur expeditionen ha förolyckats just här, några dagar från slutmålet.

Så här beskrivs en situation den 17 juni 1966 när de närmade sig "iskanten" och resans slut, Erik Pihkala trampar igenom snön och får ner i en spricka, men lyckas kravla sig upp: "*Han*

Grönland

basar sig upp på kanten och blir sittande där. Peter och jag står alldeles intill så att vi skulle exakt ha kunnat säga på vilket ställe han åkt ned om det hade gått så illa. Sällan eller aldrig har jag sett en så stolt karl som Erik i denna situation. Hela hans ansikte är ett enda stort leende och ögonen är stora som grammofonskivor. Det är bara två tankar som lyser ur hans ögon. Stolthet, måttlös av stolthet att vara den första som åkt ner i en spricka. Han. Färdledaren. Initiativtagaren. Alla tiders spricka. Och så en aning rädsla eller spänning. Undra på det! Det var nära ögat.

– Inga va de långt ifrån, skrattar Erik. Fan, jag bara för. Såg ni pojkar hur jag bara för å för. De höll på att bli minus i proviantstyrkan.”

FÖLJANDE DAG när de fram till kanten av inlandsisen på Västgrönland, efter sjuhundra kilometer på skidor tvärs över. De är femton kilometer för långt norrut, och har svårigheter att hitta en lämplig rutt ner från isen. Nu gäller det att börja navigera sig igenom en labyrinth som är fylld av sprickformationer, brusande forsar, strida isälvar, is, snöfält, vatten, moras och kalvande glaciärer. Inget att avundas precis.

Men först måste de göra sig av med hundarna, de har ett strängt förbud från myndigheterna: hundarna får inte föras i land på västkusten.

Avskedet är mycket fint beskrivet, att de skjuts på stället kan man bara ana sig till: ”Hundarna får äta så mycket de orkar, vi talar vänligt med dem och Viljo klappar dem på huvudet och säger att de varit fina och sakliga pojkar. Sedan måste vi skaka av oss all känslsamhet. En och annan av oss vänder sig bort och låtsas rota i utrustningen för att obemärkt kunna torka bort en tår ur ögonvrån.”

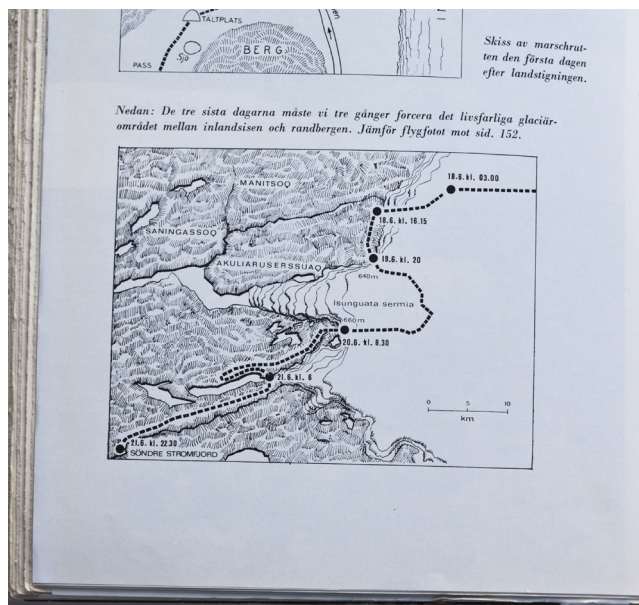
Resten av marschen måste de bära allt själv, och de inser att de plötsligt har alldeles för mycket med sig.

”Nu börjar en mardrömsmarsch. Bara de första femtio meterna går riktigt bra. Sedan står vi vid en brusande bäck, en fors som brakar nedför glaciärväggen och stänger vägen för oss. Ingen av oss tar risken att hoppa med utrustningen på ryggen. Allt måste bort, och det är besvärligt och tungt.”

▲ Ut ur inlandsisen strömmar iskallt glaciärvatten natt och dag, ett av de många faromoment som expeditionen ställdes inför under slutdagarna. © Håkan Eklund.

▼ Kartskiss över nedstigningen. Ur boken Grönland tvärs (1968).

Grönland

▲ Att ta sig ner från inlandsisen var expeditionens livsfarligaste avsnitt. © Håkan Eklund.

DE FÅR HJÄLPA varandra av och på med utrustning och försiktigt ta sig över en strid bäck. Sen en till, och en till Så fortsätter de i timmar, tills de igen möter en alltför bred isälva, namnen hittar de på allt efter: "Här hjälper ingenting annat än att basa sig utför Norra grusväggen ner i Dälden för att på något sätt komma över Österälven. Vägen är stängd västerut och österut, och norrut vill vi inte. Med oändlig försiktighet arbetar vi oss nedför grusväggen med våra jättepäckningar på ryggen och bambubördorna mellan oss. Experimentet är livsfarligt. Hundrakilos stenar rasar nu och då under oss och dundrar i väg ner i Österälven som skummar under oss. Mister man greppet här är man förlorad, man slår ihjäl sig. Peter och jag gör så att en i gången rör på sig, aldrig båda samtidigt."

Sen tvingas de högre upp för att få bättre utsikt och försöka fastställa positionen. Det är inte lätt att bestämma vilka toppar som är vilka? – men de fattar ett gemensamt beslut hur de skall ta sig vidare, kokar ärtsoppa i en svart kastrull och rör om med ett renhorn. Träslevorna har de kastat bort tillsammans med annan utrustning. Sen är det bara att fortsätta, det är den 19.6 och de vill hem till midsommar.

"Och nu börjar ett äventyr utan like, ett kraftprov som vi aldrig glömmar, en kamp för livet i ett fantastiskt landskap, ett gytter av väldiga isblock, isälvar, raviner, bottenlösa sprickor, avgrunder och tiotals meter höga, branta isväggar. Långsamt och försiktigt ringlar sig karavanen framåt. Första man ser sällan den siste. Efter en uppmjukningssträcka som tar oss ungefär en timme är det definitivt stopp. En isälv ligger framför oss och är så bred att vi inte har någon chans att forcera den. Den skulle föra en fullvuxen karl med hull och hår och packning med sig utom synhåll på en halv minut."

CHRISTER BOUCHT stiger oförsiktigt på ett stort långsluttande isblock intill en isälv, halkar och åker neråt, brodden bromsar men drar samtidigt vänster ben under kroppen med 30 kg packning över. Resultatet är ett skadat knä i en svår situation. Med en tung ryggsäck i en värld av våt och glashal is är skador det minsta man behöver, ändå gäller det att kämpa vidare.

"Timme efter timme fortsätter det nattliga klättrandet, krypandet och hoppandet. Det känns ibland lite kusligt när en stor och stark bäck med dån försvinner i ett stort svart hål i isen. När vi har gått en stund i samma riktning, kommer samma bäck upp igen som en springbrunn ur ett nytt hål. Bruset och mullret av den smältande isväggen blandas med dånet av sprickor som öppnar sig när ismassan vältrar sig mot land."

Sen kommer de underfund med att det går lättare att vandra nere längs botten inne i en "isravin", detta är som att spela rysk rulett. "Det är bara en enda sak som bekymrar oss, eller egentligen två. Den ena är hur vi ska komma upp ur ravinen när den någon gång tar slut. Den andra är hur det går för oss om någondera väggen skulle hitta på att vända över oss. Bäckan blir smalare och smalare. Snart blir det svårt att få plats för ryggsäcken, den vill skrapa i på bägge sidorna."

Men ut ur ishelvetet tar de sig, dödströtta och relativt helskinnade. På morgonsidan den 20 juni har de fast mark under fötterna. Det första de gör är att krypa ner i sovsäckarna för att sova i doftande bärris bland stenblock under bar himmel. En sådan lyx har de inte haft på länge. Några timmar senare väcks de av ett hållregn, allt är vått...

Läs boken, den är en läslustpärla som borde ges ut i ny upplaga. ♦

Artikelförfattaren

Håkan Eklund är en bokälskande tidskriftsredaktör med dragningskraft till Nordland.

FAKTARUTA

Christer Boucht (4.3.1911- 21.5.2009) finlandssvensk advokat, äventyrsresenär och författare. Han deltog som ung reservofficer i både vinterkriget och fortsättningskriget; i några av sina böcker har han skildrat erfarenheterna från krigsåren.

År 1966 deltog Christer Boucht i den första finländska expeditionen som på skidor och med hundspann korsade den grönländska inlandsisen. Ledare för expeditionen var Erik Pihkala och Christer Boucht var andre man. De övriga i expeditionen var Eero Varonen, Viljo Haapala samt Peter Boucht. Christer Boucht har skrivit ett stort antal böcker om sina färder på arktiska breddgrader och var i många år aktiv medlem i det finländska arktiska sällskapet. År 2002 invaldes han till hedersmedlem i sällskapet.

Christer Bouchts bokproduktion

- 1968- Grönland tvärs
- 1970- Turkiska marschen
- 1975- Från Hovrättsbacken till Klippiga bergen
- 1976- På knaggliä stigar
- 1977- Ett arktiskt äventyr
- 1978- Karelen kallade
- 1979- Klondike hägrar
- 1981- Guldgrävarna i Klondike
- 1982- Färder och irrfärder
- 1985- Nordlandets män
- 1987- Island
- 1988- Frostbitet
- 1992- Antarktis- ögonblicksbilder från kontinenten kring Sydpolen
- 1995- Från Paradiset till främsta linjen- minnen från seklets första hälft
- 1996- Öppna vidder- arktiska äventyr under 30 år
- 2001- Vapengömmare- Inför ockupationsshotet 1944
- 2004- Med utsikt från Paradiset

NANOQ

- ett arktiskt kunskapscentrum

TEXT: STEN WESTERHOLM

▲ Pentti förevisar Avannaata Ulloriaa, byggd som en kopia av världens nordligaste kyrka på Grönland. Augusti 2013. © Håkan Eklund.

1 Skärgård 3•2013

Vattnen och landmassorna i norra Atlanten mellan Skandinaviska halvön och Island och vidare västerut mot Grönland och norra Kanada, liksom hela Ishavet omkring nordpolen, har varit föremål för nordbornas intresse och utforskning ända sedan vikingatiden. Men också andra europeiska folk har under århundradenas lopp gjort forskningsresor till dessa trakter.

Ryssarna har från sitt håll också färdats här i långa tider, men på den östra sidan av polarområdet. De har också skapat ett stort arktiskt museum i S:t Petersburg, men med föremål och litteratur från ett geografiskt mera begränsat område än vid Nanoq.

Det ryska museet har fokuserat sig på sina egna ryska polarforskare och deras expeditioner.

OBEROENDE AV vilken nation som har stått bakom de olika expeditionerna till polartrakterna så har det i de flesta fall handlat om sökande efter naturens rikedomar i detta kalla

område. Men också om lusten att kartlägga och samla kunskap om denna svårtillgängliga del av jorden.

All den kunskap, som samlats in om livet och förhållandena i Arktis, måste förstås bevaras någonstans. För detta ändamål finns bibliotek, men också ett museum är en lika viktig kunskapskälla när det gäller förståelsen av både den materiella och andliga kulturen inom ett visst område.

DET ARKTISKA MUSEET NANOQ i Jakobstad är *ett levande kunskapscentrum* för den som idag behöver få reda på det som människorna hittills lärt sig om polarområdet. Att detta arktiska museum och kunskapscentrum har byggts upp av en man, som själv lärt sig Grönland och stora delar det arktiska området genom egna forskningsfärder, gör det så mycket mera värdefullt. Därför skall naturligtvis detta unika kunskapscentrum finnas på den plats där den mannen har växt upp och velat samla sina erfarenheter – på ett synligt sätt!

▼ Pentti Kronqvist med museiguiderna Ida-Maria och Johanna sommaren 2013. © Håkan Eklund.

Museum

IDAG ligger det i hela landets intresse att stöda och utveckla detta kunskapscentrum om Arktis och se till att det ekonomiskt kan verka och året runt stå till människornas förfogande. Inte minst på grund av det förnyade intresse som idag riktas mot detta område genom att isen kring nordpolen smälter i snabb takt på grund av klimatförändringen och därmed öppnar Arktis på ett överraskande nytt sätt.

I vår tid ställs samtidigt en viktig fråga om detta område: *Av vem och vilka och för vilket ändamål skall polarområdena på jorden få exploateras?*

För att ta ställning till denna stora fråga behövs kunskap, som beaktar både den känsliga naturen och den gamla mänskliga kulturen på dessa områden.

LÄNGE EFTER Nordenskiölds stora bragd, att med sin Vega kämpa sig genom ismassorna längs den sibiriska kusten, var det inte många efter honom som försökte sig på den bedriften, dvs att färdas längs Nordostpassagen.

Men i nådens år 2013 har 296 fartyg ansökt hos ryska myndigheter om att få färdas längs denna rutt till Stillahavet! Den förkortar transporttiden från Europa till Sydostasien med omkring två veckor.

Inom Världsnaturfonden är man av förstär-

liga skäl mycket oroad över hur denna utveckling kommer att påverka den arktiska miljön. Vi behöver därför mera kunskap om detta område på jorden. Mycken sådan kunskap finns redan samlad i Nanoqmuseet i Jakobstad och den kan ytterligare byggas ut i samarbete med högskolor och universitet samt olika forskningscentra runtom i världen. Museet är knutet till ett internationellt nätverk och har ett tätt samarbete med andra arktiska museer i Europa.

ÅR 1998 fick museet den ätråvärda Leonardo da Vinci-medaljen för specialutställningen om Italia expeditionen 1928.

Nanoq museet är det enda museet i sitt slag i Finland och valdes år 2004 till Årets inhemska resmål; priset delades ut vid rese-mässan Matka 2005.

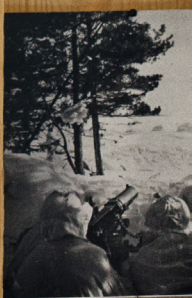
År 2008 valde Finlands och Grönlands vänskapsförening Uppik, Nanoqs grundare Pentti Kronqvist till Heders-Uppik (hedersmedlem) som ett erkännande för högklassigt och unikt informationsarbete. Kronqvist är också hedersmedlem i Finlands Arktiska klubb.

DET SOM FINNS i tretton olika byggnader vid Nanoq är:

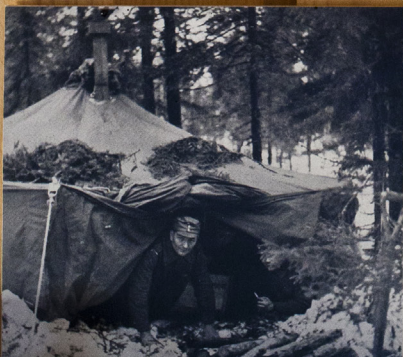
- expeditionsutrustningar från kända arktiska forskningsexpeditioner
- arktiska fångstutrustningar från 1600-talet

▼ Från huvudbyggnadens andra våning. © Håkan Eklund.

▲ Bildvägg i kommandokorsun från vinterkriget.
© Håkan Eklund.

Skärgård 3•2013

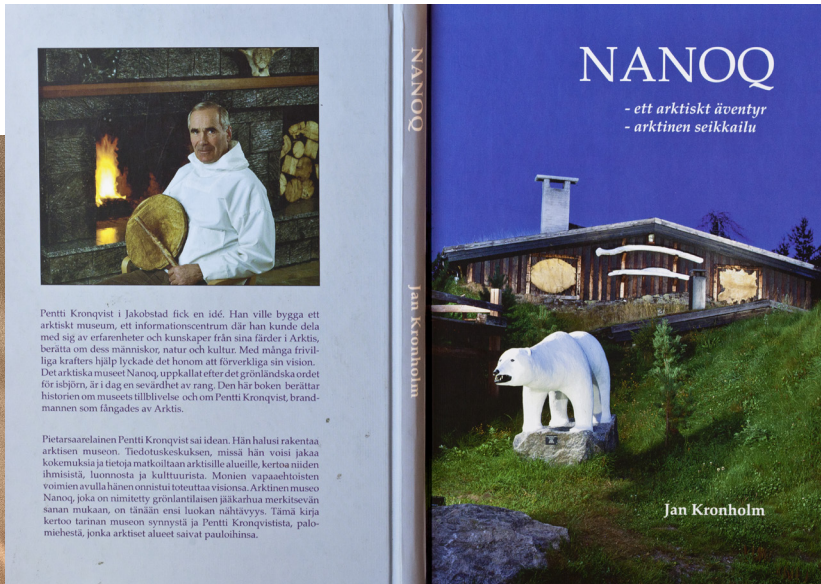

Museum

▼ Ett av Wladimir Goichmans många verk som finns utställda. © Håkan Eklund.

▼ Jan Kronholms bok om Nanoq som utkom 1997.

Museum

till nutid

- en stor samling arktisk litteratur och filmer
- berömd täljstenssamling gjord av inuiter i arktiska Kanada samt annan konst.
- en kyrka (Avannaata Ulloriaa) som är byggd som en kopia av världens nordligaste kyrka på Grönland (som idag inte längre finns)
- ett äkta torvhus från Nordgrönland
- ett fångsthus från Spetsbergen (kopia av fångsthus från ön Hopen, byggd av ryska fångstmän på 1850-talet)
- fångstlider med österbottniska fångstredskap
- kopia av guldvaskarläger från Lappland
- en kommandokorsu/skyddsrum från vinterkriget
- ett galleri med professor Wladimir Goichmans målningar från Spetsbergen, Franz Josefs land och Grönland

Varje sommar ordnas specialutställningar.

TILL SIST några ord om Wladimir Goichman. Han föddes i en judisk kantorfamilj i Odessa i Ryssland. Småningom specialiserade han sig till läkare i hjärnkirurgi. Åren 1934-35 deltog han som läkare och forskningsassistent i en rysk expedition till polarområdet. Han blev fascinerad av Arktis och började måla det dramatiska landskapet. År 1972 flyttade Goichman till Finland och blev finländsk medborgare.

Han följde med Pentti Kronqvist till Thule 1984 och till Svalbard 1991 där han målade sitt älsklingsmotiv: de mäktiga och oberäknliga isbergen som är lika farliga för människorna som isbjörnarna där de ligger till synes fridfullt flytande i Ishavet. En liten oförsiktig rörelse nära dem kan få ödesdigra följder!

Efter hans död 2001 donerade hans dotter en stor del av hans produktion från polarområdet till Nanoq. ♦

Nanoq – Arktisk museum

- huvudbyggnad i två våningar
- museisalen rymmer upp till 60 personer
- Goichmans galleri rymmer 30 – 40 personer (modern teknisk utrustning finns)
- kyrka (kopia av världens nordligaste) med sittplatser för 60 personer; här kan hållas gudstjänster och förrättningar som vigslar och dop.
- två äkta finska rökbastur för ca 15 – 20 personer
- sommarkafé med plats för 50 bordsgäster
- språkkunniga guider

Pörkenäsvägen 60 (i Fäboda)
68620 JAKOBSTAD
www.nanoq.fiinfo@nanoq.fi

Bokningar:
Tfn: +358 (0)6 – 7293 679
Pentti Kronqvist tfn +358 (0)50-5830222

Mera om Nanoq kan läsas i böckerna:

Nanoq, ett arktiskt äventyr (131 s) av Jan Kronholm (1997)

Nanoq, arktiskt äventyr (136 s) i Nanuk rf:s 20-års jubileumsskrift (2007)

Artikelförfattaren

Sten Westerholm är journalist och folkbildare i pension. Författare och skriftställare.

Adress: Bennäsvägen 269, 68600 JAKOBSTAD Tfn:
+358 40 1640227

e-post: stenwesterholm@gmail.com

Ryska Alaska och Finland

TEXT: MARCUS LEPOLA

▲ Rysk-amerikanska kompaniets flagga från 1806. © Fort Ross State Historic Park Archive.

Finska kriget 1808 - 1809 resulterade i att Finland rycktes loss från det svenska riket och kom därefter att ingå i det mäktiga ryska furstendömet i öster. Samlevnaden med Ryssland kom att räcka i ett drygt århundrade. Denna period var ingen dålig tid för Finland, snarare gynnades landet av sin speciella autonoma ställning. Det ryska imperiet sträckte sig över två kontinenter och tre världsdelar. I dess skugga blomstrade det politiska, ekonomiska och kulturella livet i Finland.

Det ofantliga ryska riket öppnade nya horisonter för finländska militärer, tjänstemän, hantverkare och sjömän. Huvudstaden St. Petersburg lockade många finländare och därigenom slussades många av dem vidare till fjärran hamnstäder i Sibirien och även till Nordamerika.

ALASKA VAR DET SISTA ledet i det ryska imperiets expansion österut. Denna expansion hade inletts av en strid ström skrupellösa och hårt beväpnade pälsjägare som seglade till de Aleutiska öarna från hamnstäderna i Sibirien. Urbefolkningen ansattes svårt av dessa brutala mäns härjningar. Den utbredda laglösheten avtog med tiden efter att förvaltningen av det nya landområdet tilldelats ett nygrundat Rysk-amerikanskt kompani 1799. Även om kompaniet var ett privat företag påminde dess verksamhet i Alaska mycket om statsmakten och med tiden kom den att bli ett allt mera byråkratiskt maskineri.

DEN KOLONIALA huvudstaden Sitka eller Ny Archangelsk på Baranovön utgjorde den viktigaste orten för finländare i Alaska. Staden var uppförd i rysk stil och i mitten av 1800-talet

▼ Ny Arkhangelsk eller Sitka. Målad av kreolen Aleksander Olgin 1837. © Ryska marinens arkiv i St. Petersburg.

▲ Tlingit dansare i Klukwan. Från Winter & Pond, 1895.

fanns det ca 500 kompanianställda tjänstemän, affärsidkare, förmän och olika typer av yrkesarbetare i kolonin. Tillsammans med deras familjer uppgick befolkningmängden till omkring 1200 personer. Smala och leriga gator slingrade sig fram kring små stugor och hus. En gata var beklädd med bräder och den gick från hamnen tvärs genom staden och upp till en kulle där guvernören hade sitt residens som med sin storlek dominerade över alla andra byggnader i staden, även den ortodoxa kyrkan.

KOLONIN LEVDE under ett ständigt hot från dess grannar, tlingitindianerna, som ryssarna kallade för "koljuser".

Kolonin hade grundats 1805 av den hårdförde guvernören Alexander Baranov efter en kortvarig och blodig konflikt med de lokala tlingiterna. Trots avtalad fred var det goda förhållandet mellan tlingiterna och kolonin ingen självklarhet. Tidvis blossande oroligheter upp och därför omgärdades Sitka av en palissad som avskilde den från den vilda och farliga om-

givningen. Tlingiterna var ändå i huvudsak fredliga och bidrog till kolonins fortlevnad genom att förse ryssarna med mat och handelsvaror. Tlingiterna gynnades även av kolonins närvaro då de fungerade som mellanhänder i handeln mellan ryssarna och andra indianska folk på fastlandet.

I HAMNEN i Sitka fanns ett byggnadskomplex i två våningar som inhyste en kvarn och ett antal verkstäder. Därtill fanns det ett skeppsvarv med diverse lagerbyggnader för master och segeltyg. Vimlet i hamnen genomsyrades av fräna och avstötande dofter. Lukten av rutten fisk, sälspäck, tjära och rök som tillsammans med sorlet av finska, tyska, svenska, ryska, och aleutiska språk mötte alla nya kolonister som anlände till Sitka.

Vid kajen låg tiotals kajaker som användes för transport av gods och personer inom hamnområdet samt av aleuterna för jakt och fiske. "Aleuter" var den gemensamma benämningen ryssarna använde för urbefolkningen från Ko-

diak och den Aleutiska ökedjan, trots att dessa folk i själva verket utgjorde två olika etniska grupper. Aleuterna ansvarade för en del viktiga funktioner för kompaniet; i Sitka var de kompanianställda och bodde innanför kolonin där det var tryggare eftersom tlingiterna utgjorde ett verkligt hot. Aleuternas jakt på havsuttrar med kajaker och harpuner försåg kompaniet med dyrbara pälsverk. Pälshandeln utgjorde stommen i den ryska koloniala ekonomin.

DET RYSKA språket dominerade i staden och majoriteten av befolkning var kreoler, d v s ättlingar till ryska män och infödda kvinnor. En skola i närheten av hamnen utbildade kreolbarn, av vilka de främsta eleverna valdes ut för vidareutbildning inom navigation. Det fanns en stor brist på kunnig arbetskraft i kolonin och därför satsade kompaniet på att utbilda behövlig arbetskraft på ort och ställe.

Samhället i Sitka var väldigt hierarkiskt och de högre stående samhällsklasserna i kolonin

bildade en skild "societet". Samlivet kretsade kring guvernörsresidenset, ungarlsklubben i Sitka och guvernörsparet. Gemensamma baler, festligheter och teateruppvisningar bröt vardagens tristess. Interna intriger och sociala spänningar uppstod kontinuerligt och upplevda orättvisor ventilerades flitigt i privata dagböcker och brev till hemlandet. En del brev och underrättelser från Sitka publicerades också i finska tidningar och bidrog till ett stort intresse bland den lärda allmänheten för "landsmännens" liv i fjärran Alaska.

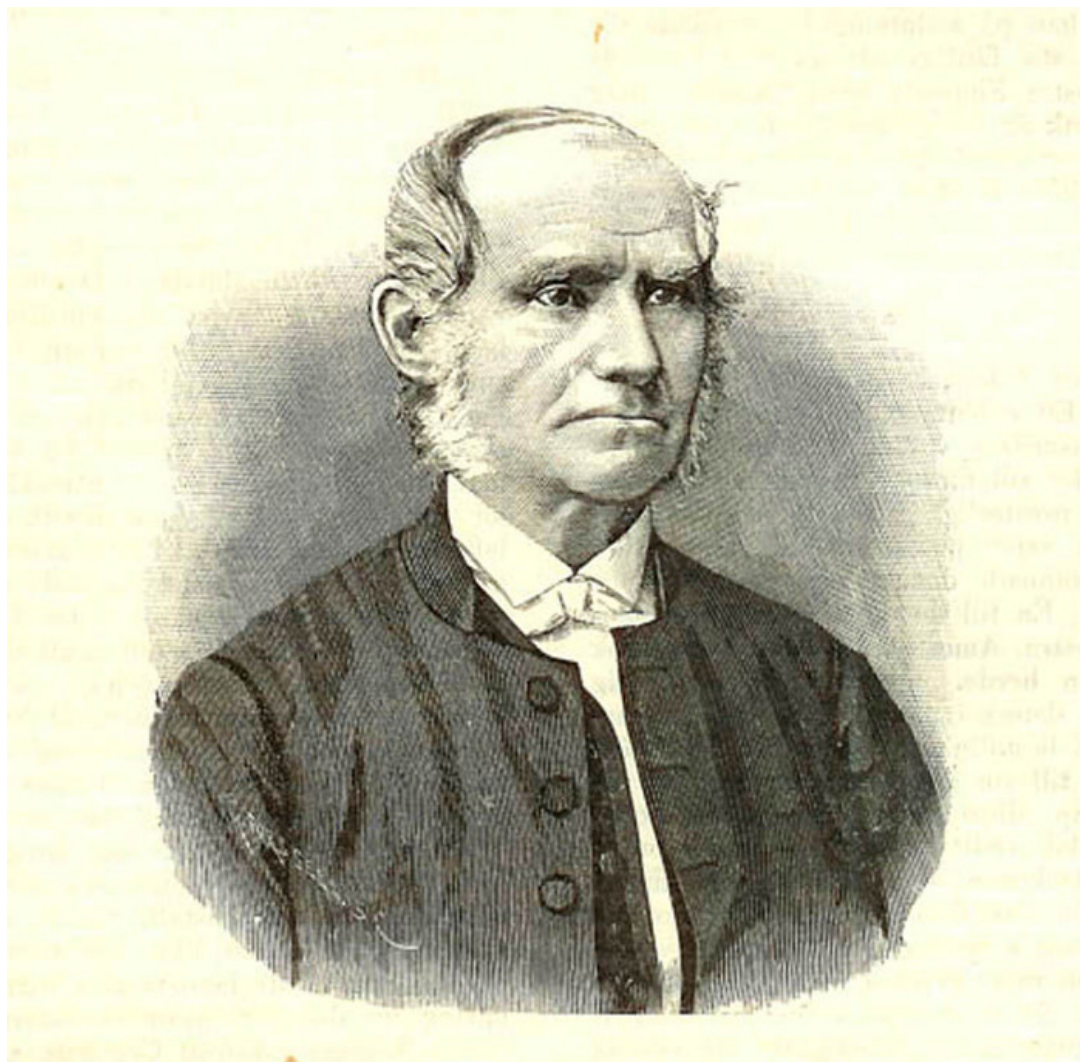
"Den dagliga anblicken af och umgänget med menniskovarelser, stående på de mest olika bildningsgrader, från dem på den lägsta, nästan fullkomligt djuriska ståndpunkten till några individer med den mest raffinerade, förfinade salongsbildning, verkade hos mig på tanken derpå att uppfostran från hemmet genom hela skol- eller utvecklings-åldern är af omätlig betydelse" skrev bland annat Uno Cygnaeus om livet i Sitka.

▲ Arvid Adolf Etholén, målning av J.E. Lindh 1839.

▲ Admiral Johan Hampus Furuhielm och frun Anna 1859. Ur boken "Människor och Öden" av Annie Furuhielm.

▲ Uno Cygnaeus, 1810-1888.

ARVID ADOLF ETHOLEN var bland de första finländarna som verkade i Alaska. Han föddes i Helsingfors 9.1.1799 och mönstrade i tidig ålder till sjöss med handelsflottan. I Kronstadt 1817 gick han som frivillig ombord på skeppet Kamtjatka som var på väg till Sitka. Framme i Alaska undertecknade den unge Etholén ett femårigt tjänsteavtal med kompaniet. Baranov var fortfarande guvernör i Sitka när Etholén anlände dit tillsammans med landsmannen

Karl Schmidt. De unga finländarnas tappra och raka hållning imponerade stort den gamle Baranov som tårögd lär ha utropat: *"Varför kunde inte huvudkontoret skicka mig män som er tidigare, allting kunde ha gått så mycket lättare!"*

Adolf Etholén var en kapabel man och deltog i flera färder längs den amerikanska kusten mellan åren 1819 och 1824. Han seglade i Berrings sund och samlade information om området och de lokala infödingarna med vilka han

också etablerade handelsförhållanden. Etholén fortsatte att troget tjäna det ryska handelskompaniet under flera år och avancerade i rang. Den 23 november 1838 utnämndes Etholén till generalguvernör över de ryska kolonierna i Amerika; till ett av kraven hörde att han borde vara gift vid mottagandet av posten. Han fann sin blivande fru i Helsingfors, den unga societetsdamen Margaretha Sundvall. Paret gifte sig den 18 juni 1839. I september samma år seglade de iväg från Helsingfors till Sitka på segelskeppet Nikolai I; under resans gång föddes Etholéns första son.

UNDER SIN TID som guvernör i Sitka fortsatte Etholén med att skicka ut kartläggningsexpeditioner. Inlandets handelsrutter och naturresurser var av speciellt intresse. Som guvernör var Etholén bekymrad över ursprungsbefolkningens tillstånd. Speciellt ansåg han att aleuterna och befolkningen på Kodiak hade det eländigt.

Bland Etholéns brokiga resesällskap från Finland fanns pastorn för den lutherska församlingen i Alaska, Uno Cygnaeus. Cygnaeus är mera känd för sina insatser i hemlandet för att skapa den finska folkskolan. Cygnaeus anlände till Sitka tillsammans med guvernörsparet 1840 och tog genast itu med bygget av den lutherska kyrkan som invigdes tre år senare. Cygnaeus fick öknamnet "den dansande pastorn" på grund av hans förkärlek till dans. Tillsammans med paret Etholén återvände Cygnaeus via sibiriska landsvägar till Finland 1845. Ett äventyr i sig.

DEN ANDRA finländska guvernören för Alaska, Johan Hampus Furuhielm, föddes i Helsingfors 1821 till en adlig släkt med rikssvenska anor. Vid 15 års ålder påbörjade Hampus sina studier vid navigationsskolan i Åbo. Hampus visade sig vara en duglig sjöman och kom i det Rysk-amerikanska kompaniets tjänst på generalguvernör Etholéns rekommendation. Till Sitka kom Furuhielm för första gången 1851 i egenskap av ansvarig hamnkommendant. Under tiden i Sitka undanhöll sig inte Hampus från att kritisera den dåvarande guvernören Rosenbergs dåliga regi. Efter Krimkriget utnämndes han till generalguvernör över de ryska

besittningarna i Amerika.

Också Hampus var tvungen att finna en fru för att kunna ta emot posten och 2.2.1859 gifte sig den 37-åriga Hampus med 22-åriga Anna Elisabeth von Schoultz. Paret reste iväg till Sitka kort därefter via en ny rutt som tog dem från Hamburg till London, Panama och San Francisco, där de steg ombord ett kompaniskepp som tog dem till Sitka.

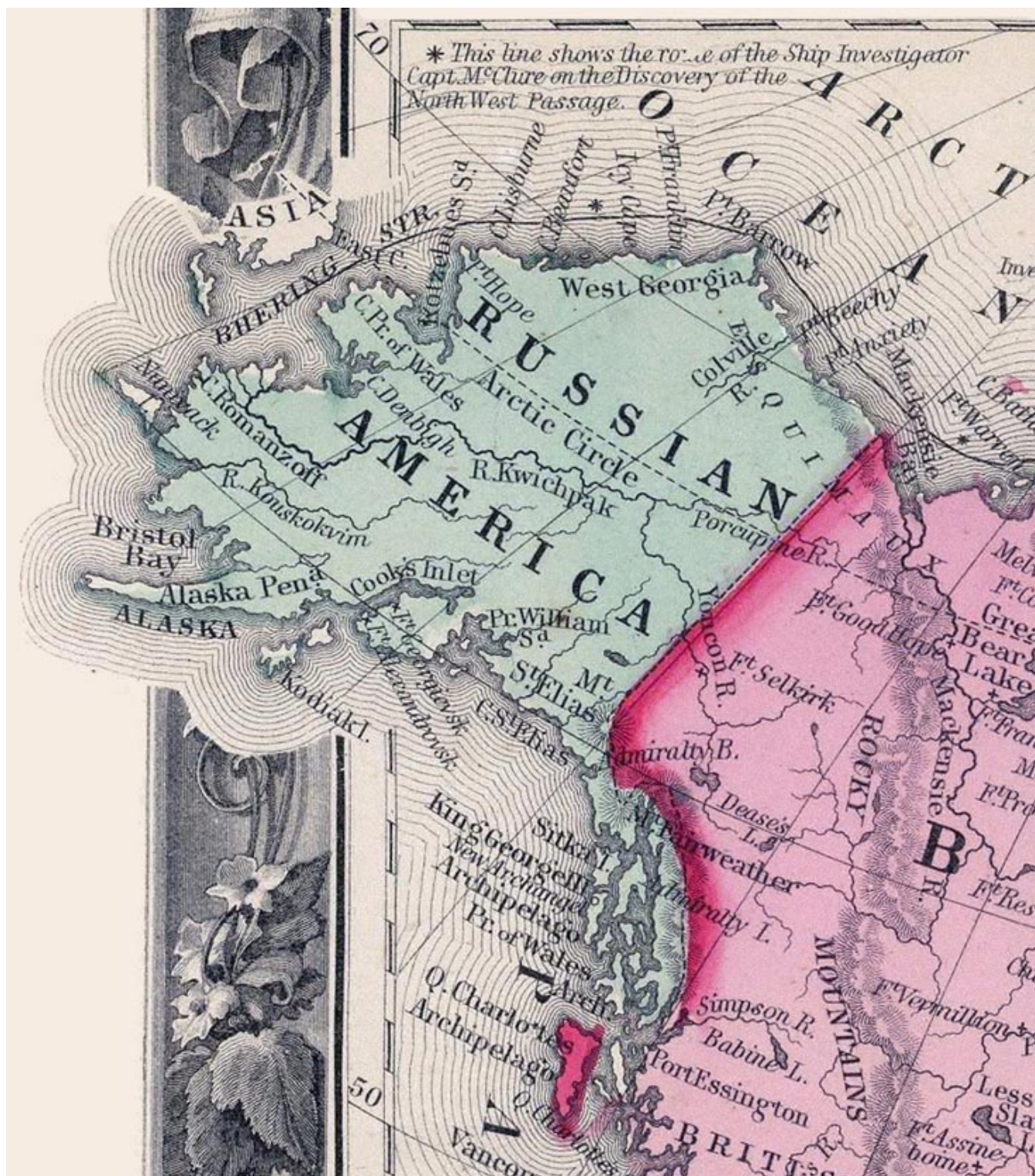
Furuhielm beträdde posten i juni månad samma år.

FURUHIJELM övertog ansvaret för en nedkörd och dåligt underhållen koloni och han påbörjade genast omfattande reparationer av byggnaderna i Sitka. Handeln med USA blomstrade och omfattande mängder is transporterades från Alaska till San Francisco. Därtill garanterade den ovanligt varma sommaren 1860 en god skörd i Sitka.

I juni 1962 drabbades kolonin av en mässlingsepidemi. Tack vare vaccinationer undvek man dödsfall både bland den ryska och den infödda populationen. Furuhielm förbättrade relationerna mellan tlingiterna och ryssarna. Han förbjöd offrandet av indianska slavar och var vid flera tillfällen tvungen att använda sig av kompaniets medel för att friköpa slavar som hotades av offerdöden. Furuhielm avgick från sin post i Sitka 1864 som den näst sista guvernören före kolonin såldes till USA. Paret fick tre barn under sin vistelse i Alaska.

JOHAN HAMPUS BROR, Enoch Hjalmar, vistades även i Alaska samtidigt med sin äldre bror. Han hade redan haft en brokig karriär inom gruvdrift och guldgrävning då han 1853 påbörjade sin tjänst vid det Rysk-amerikanska kompaniet. Koldriften i Alaska var av växande ekonomiskt intresse för kompaniet och Hjalmar anlätades för att utveckla gruvdriften i Alaska. Hjalmar anlände till Sitka våren 1854.

Krimkriget hade då börjat och engelska skepp patrullerade i området som försvårade hans arbete då han inte kunde företa seglatser. Han tvingades hålla sig i närheten av kolonin under den första sommaren. Hjalmar fann goda kolavlagringar i jordmånen vid English Bay

▲ Karta över ryska Alaska 1860. Källa Wikimedia commons.

och påbörjade gruvdriften 1855. I hans arbetsgrupp ingick två tyska gruvarbetare, en bokförrare, en kirurgassistent, en officer, femton soldater och 25 arbetare bland vilka det fanns ryssar, finnar, kreoler, yakuter från Sibirien och alutiiq. Påbörjandet av gruvdriften visade sig vara en svår uppgift, dessutom föll den första snön redan i oktober, endast några månader efter att arbetet påbörjats.

GRUVLÄGRET VÄXTE så småningom till ett litet samhälle. Efter sex års arbete bestod byn av en kyrka, tjugo byggnader av olika storlek, en lada, två stall, ett svarveri, en smedja, ett kök samt några andra byggnader för gruvdrift. Den enda andra närliggande bosättningen i området var en denaina-indianby. Förutom gruvdriften introducerade Hjalmar Furuhjelm även boskapsskötsel och jordbruk i området. Han tog också hand om pälshandeln samt agerade som kompaniets indianadministratör. Hjalmar belönades för sina insatser med en medalj 1862 och blev hemskickad. Han var motvillig att återvända till Finland och erbjöd även sina tjänster gratis till kompaniet, dock i onödan. Amerikanerna hade funnit kol i Kalifornien och därmed fanns det ingen marknad för det förhållandevis dyra kolet från Alaska. Hjalmars insatser i Alaska hade varit ett försök att skapa nya näringsgrenar i kolonierna, men allt eftersom dessa nya försök misslyckades minskade även tsarens intresse gentemot det Rysk-amerikanska kompaniet.

UNDER HEMRESAN råkade Hjalmar ut för en katastrof då ångbåten *Golden Gate* som han färdades med började brinna under resan till Panama. Endast en tredjedel av de 250 passagerarna överlevde, bland dem Hjalmar. I olyckan förstördes alla medtagna lådor som var fyllda med naturvetenskapliga samlingar och etnografiska föremål. De föremål som hade skickats via sibiriska vägar till Finland donerades senare till det svenska gymnasiet i Tavastehus. Hjalmar vistades en tid i San Francisco för att tillfriskna efter olyckan.

Väl i Finland gifte sig Hjalmar med Fredrika Justina Sjögren och han fortsatte att arbeta med gruvdrift i hemlandet. Han var dessutom medlem i flera utländska vetenskapliga sam-

fund. Han dog hemma i Helsingfors 1886.

Det som gör Hjalmar Furuhjelm speciellt intressant är det faktum att han under sin vistelse i Alaska adopterade en liten tlingitflicka. Barnet skulle tydligen offras och Hjalmar friköpte henne av hövdingen Nashahan. Flickan som fick heta Aina Iliamna Moore skickades så småningom till Finland där hon fick gå i skola och arbetade som hemhjälp. Hon dog redan vid 13 års ålder i Mäntsälä av fläcktyfus.

MYCKET AV DEN sociala umgängeskretsen i kolonin bestämdes av den position envar anställd hade. Denna rangordning gav sig bäst tillkänna vid middagstiden, när de lägre avlönade, ogifta tjänstemännen åt sina middagar på klubben, medan de högre ogifta tjänstemännen och officerarna åt vid guvernörsbordet. De tjänstemän som var gifta ansågs ha ett eget hushåll och åt därför middagen i hemmet, de besökte guvernörsbordet endast om söndagarna. Lönerna var betydligt högre för officerer i kompaniets tjänst, därtill ingick en tjänstebostad med tjänare. Resan till och från Sitka var gratis för officerarna och ämbetsmännen. Den gemene mannen hade det sämre ställt eftersom de var tvungna att åtminstone delvis betala för hemresan själva.

DEN SOCIALA KALENDERN i Sitka kretsade kring de ryska festdagarna, vilka firades med sträng noggrannhet under Etholéns tid. Fester och baler för Sitkasocieteten hölls nästan uteslutet i guvernörsresidenset, som utgjorde mittpunkten för det sociala livet i Sitka. Umgänget mellan könen var långt ritualiserat och besvärligt för de högre ståndspersonerna med det förekom dock festligheter där umgänget var mindre reglerat. Under annandag jul hölls det karneval i Sitka. Det rörde sig om en rysk tradition som firades med glädje. Den sociala kontrollen i den lilla kolonin verkade vara betydligt tyngre än i hemlandet och en del av kolonisterna, däribland naturalisten och läkaren Reinhold Ferdinand Sahlberg fann miljön i Sitka otrevlig och han vantrivdes i kolonin till följd av alla de intriger som florerade.

Etholén följde de sedvänjor och den etikett som tillämpades inom det ryska militärväsen-

▲ Aina Iliamna Moore, indianflickan som adopterades av Enoch Hjalmar Furuholm. Ur tidningen Elanto nr 2, 1961.

det. Såväl för Sahlberg som för Cygnaeus innebar detta en avvikelse från de levnadsvanor, som de betraktat som naturliga inom den bildade samhällsklassen i hemlandet. Sahlbergs bevarade dagboksanteckningar genomsyras av bitterhet gentemot paret Etholén, han skriver om dem upprepade gånger i ytterst otrevliga ordalag. Det förefaller som om Sahlberg inte förstod att guvernören hade svårt att bevilja en av sina tjänstemän allehanda förmåner, som andra i motsvarande tjänsteställning inte kunde er-hålla.

ETHOLÉNS HÖGBORGERLIGA bakgrund och något pedantiska noggrannhet hade en stor inverkan på Sitkasocieteten. I själva verket kretsade hela det sociala livet kring guvernörsparet och deras residens vilket i många avseenden kan jämföras med den form av representativ of-fentlighet som existerade i den tidens finska herrgårdskultur. Eftersom Etholén hade den högsta bestämmanderätten över kompaniets lager, var det även på hans initiativ som baler ordnades. Hans iver att ordna baler var vida känt och efter hans avgång från guvernörsposten i Sitka ordnades inga fler baler i kolonin. Han var även smält temperamentsfull och blev lätt upprörd ifall folk inte verkade trivas eller dansa tillräckligt mycket på de tillställningar han ordnat, vilket förstås bidrog till att öka spänningen inom societeten.

FINLÄNDARNA i Sitka hade många gemensamma synsätt och beteendemönster med övriga koloniala samhällen. Det koloniala tillståndet i Sitka skiljer sig dock ifrån de flesta andra koloniala samhällen eftersom det ryska koloniala systemet inte uppmuntrade permanent kolonisation utan baserade sig på tidsbundna arbetskontrakt. I likhet med de första amerikanska kolonisterna bodde finländarna i en befäst stad mitt i ödemarken, och bosättningen spred sig inte utanför befästningsverket. Befästningsverket stängde ut vildmarken och dess invånare. Befolkningen inom kolonin kunde fortsätta sin vardag utan att behöva tänka på att de i själva verket befann sig i en främmande miljö. Därtill ansågs det helt oacceptabelt att en högre kompanianställd tog en inföding till hustru, detta i likhet med de tidiga

engelska kolonisterna i Amerika.

DE FINLÄNDSKA ämbetsmännen i Sitka verkade uppleva sig själva mera som tillfälliga besökare än permanenta kolonister, och deras tid i Alaska genomsyrades av tanken att deras goda prestationer i kolonierna skulle vara dem till gagn när de återvände till hemlandet. Finländarna uppfattade ryssarna som de egentliga kolonisterna, den finska nationalkänslan var redan stark vid medlet av 1800-talet och den gemensamma bakgrunden och den lutherska identiteten i den rysk ortodoxa kolonin påminde om deras minoritetsställning i tsardömet.

Det finns inga belägg på att finländarna på något vis skulle ha anammat en ny identitetsbild under vistelsen i Alaska. Den främmande miljö i Sitka påminde mycket om Ryssland, därtill var samhället skarpt segregerat i enlighet med den rysk-europeiska traditionen. Den finländska eliten utgjorde en egen grupp inom kolonin, och den interna sociala kontrollen hindrade nya kulturella element från att penetrera gruppens medvetenhet. Även om de finländska tjänstemännen var aktiva inom kolonin och bidrog till att förbättra ursprungsbefolkningens och kreolernas situation, gjordes detta utgående från egna eurocentriska värderingar. Den finländska koloniala identitetsbilden kan således beskrivas som negativ eftersom deras värderingar i princip förblev oförändrade.

ENLIGT TIDENS europeiska mentalitet uppfattades urbefolkningen som vildar och delvis djuriska halvmänniskor, vars kultur helt saknade värde. Dessa meningar formulerades utgående från ytliga observationer av beteendeformer som avvek från det som ansågs civiliserat. Naturalisten Sahlbergs dagboksnotering ger ett exempel på en ytlig observation:

Den 1 Juli (1840). Jag var till Kalesh byn med Varlam Gregorewitsch, der vi genast som vanligt omringades af deras barn, de hemtade mig några slags fiskar, och sjelfva slukade de hela små lefvande fiskar. O dessa usla halfmänniskor, och dessa skola sålunda förblifva i detta deras råa tillstånd, mera liknande djuren än människorna.

Att äta rå fisk är jägar-samlarfolkets logiska

anpassning till den omgivande naturen. Fisk innehåller avsevärt mera näringsämnen och vitaminer då den förtärs rå än om den är stekt. För en man som Sahlberg vid 1800-talets mitt var det dock en omöjlighet att inse detta faktum och utgående från hans eurocentriska koloniala synpunkt var att förtäringen av rå föda tecken på barbari och djuriskhet.

FINLÄNDARNA VISADE också förståelse och medmänsklighet för urbefolkningen. Även om Sahlberg kallade dessa för halvmänniskor medgav han att de hade ett människovärde. Cygnaeus förhöll sig allmänt positivt gentemot urbefolkningen och hans finländska bakgrund gjorde att han kände sympati för tlingiterna eftersom de, liksom finlänarna, hade också varit i strid med ryssarna. Cygnaeus skriver följande:

Den 12 Maj (1840). – På eftermiddagen voro vi på en spatserfärd längs med stranden....Vi kommo slutligen till ett ställe der förut en Koljush fästning stått hvaraf vallarna äro märkbara, derifrån försvarade de sig, emot Ryssarne vid deras första intrång i deras rättighet till sitt eget land.

Den annars så negativa Sahlberg kände en djup respekt för aleuternas duglighet till sjöss. Särskilt imponerad var han av deras modiga beteende i valfångst. Det verkade ofattbart för honom att en man i en liten skinnbåt försökte sig på att döda en stor havslevande koloss. Följande utdrag ur dagboken belyser händelseförloppet:

En hvalfisk kastade vatten högt upp i luften ej långt ifrån oss. Detta fäste Aleuternas uppmärksamhet, och en längtan att hafva sina spjut med sig tycktes bemäktiga sig dem, för att angripa den stora hafscolossen. Vana att ifrån barndomen vistas i vattnet angripa de med ett 2 alnar långt spjut en fiende hvilken med största lätthet skulle kunna i sin mund begrava menniskor med farkost, och de känna ingen fruktan dervid. Visserligen händer det ofta att Djuret träffadt av spjutet med en sådan häftighet dyker ner att båten stjälpes. Men aleuterna fruktar inte detta, han dyker upp ur vattnet, vänder sin båt om och derigenom att han sätter sig att rida gränsel flyttar han sig

åter i sitt hål.

SAHLBERG UPPSKATTADE även tlingiternas naturliga förmåga i affärer och han rent av prisar deras intelligens i att få ett gott pris på sina varor. Även Sahlberg chockerades över hur dåligt ryssarna kunde behandla aleuterna, och han visade ingen förståelse för deras omänskliga ageranden. Hans dagboksnotering behandlar ett fall där tolv aleuter med sex baidarkor lämnades av kompaniet på en vindpinad ö för att under sommaren jaga havsuttrar i omgivningen. Med sig på ön fick de endast lite te och socker tillsammans med kläder och jaktutrustning. Gång på gång hindrade det dåliga vädret skeppen från att närma sig ön och aleuterna blev kvar i tre år.

Cygnaeus fick göra ett besök till de Aleutiska öarna där han fick bekanta sig med aleuternas primitiva jordhyddor. Han ansåg att boningarna var eländiga och tyckte synd om aleuterna eftersom han inte kunde föreställa sig hur de kunde klara vintern i sådana primitiva boningar. Han gjorde även observationer angående deras utseende och karaktär, han skriver:

Karlarne bland detta folk äro högst eländiga, små till växten, fula, svaga och rädda, qvinnorna deremot af medelmättig längd, se ofta rätt bra ut, äro raska och driftiga, samt händiga i alla slags handslöjder, i synnerhet stråarbeten.

DE POSITIVA ASPEKTERNA som Sahlberg, Cygnaeus och andra finlänare hittade hos ursprungsbefolkningen hade en direkt anknytning till deras egna värderingar. Mod, driftighet och förmåga att idka god handelsverksamhet var personlighetsdrag som uppskattades även i Finland. Därtill ansåg finlänarna att urbefolkningen hade rätt till sitt eget land, lika väl som finlänarna hade rätt till sitt. Felbehandling av urbefolkningen tolererades inte av finlänarna eftersom de ansåg att infödingarna hade ett människovärde och skulle behandlas därefter.

DEN FINLÄNSKA "kolonihistoriekapitlet" tog slut 1867 då tsaren beslöt att sälja ryssarnas landområden i Nordamerika till USA, trots bittra protester från bland annat de tidigare guvernörerna Etholén och Furuhielm. Det var

flera faktorer som vägde i vågskålen av vilka de ekonomiska verkade vara de mest överhängande. Pälsnäringens tillbakagång innebar att man var tvungen att satsa på nya näringsgrenar som hade varit dyra och osäkra att initiera. Dessutom hade Krimkriget visat att Ryssland inte hade kapacitet att försvara sina kolonier i Amerika. Detta ofantliga landområde med dess outnyttjade naturresurser bytte ägare för en summa av 7,2 miljoner dollar och därmed avslutades ett intressant kapitel i Finlands koloniala historia. ♦

Litteratur:

Black, Lydia 2004. *Russians in Alaska: 1732-1867*. University of Alaska Press, Fairbanks.

Furuhjelm, Annie 1932. *Människor och öden*. Söderström & C:o, Helsingfors.

Holmberg, Heinrich 1985. *Holmberg's Ethnographic Sketches, Etnographische Skizzen über Volker des russischen Amerika 1855-1863*. Falk, Marvin W. (Ed.). University of Alaska Press, Fairbanks U.S.A.

Karsten, Margit 1961. *Indianflickan Aina Iliamna Moore*. Tidskriften Elanto 1961:2.

Lepola, Marcus 2011. *Koloniala maktspel – Medling och konflikthantering mellan finländska kolonister och tlingiter i Sitka, Alaska i mitten av 1800-talet*. Budkavlen- Tidskrift för etnologi och folkloristik 2011. Årgång 90, sidorna 66-81. Institutet för folklivsforskning vid Åbo Akademi.

Sahlberg R.F. 2007. *En resa kring jorden 1839-1843*. Anteckningar från Sydamerika, Alaska och Sibirien. Utgivna av Patricia Berg. Svenska litteratursällskapet, Helsingfors.

En stor rikedom av material om ryska Alaska finns att finna i det Enckellska arkivet vid Åbo Akademi. Arkivet kan nås genom etnologiska arkivets arkivamansuens, Niklas Huldén.

Artikelförfattaren

Marcus Lepola är doktorand i ämnet etnologi (Åbo Akademi).

Adress: Lövjärnet 4, 21600 PARGAS
Tfn: +358 (0)40 5031758

e-post: mlepol@abo.fi

Mänsklighetens äldsta köttsoffa

TEXT & BILD: EIRIK GRANQVIST

I den eviga tjälen i Alaska och Sibirien hittas då och då infrusna djurkadaver från istiden. För det mesta rör det sig om delar av djur och eller skelett, men ibland kan det också vara kompletta, eller nästan kompletta kadaver.

Det mest berömda av dessa istidsdjur är kanske den mammut som hittades år 1900 och hämtades till St Petersburg år 1901. Den kan nu skådas i "uppstoppat" skick i den ryska vetenskapsakademins museum. Den mammuten var 35 000 år gammal.

DEN HADE MÖTT en plötslig död när den lugnt gick och betade gräs på den Östsibiriska tundran och halkat ner i en spricka i permafrosten. Den spräckte bäckenet, fick aortan avskuren av en benflisa och dog omedelbart i sittande ställning. Den hade ännu gräs mellan tänderna när man fann den.

När mammuten hittades och tillvaratogs hade man nog skämtat om huruvida man kanske skulle försöka sig på att koka soffpa på en köttbit, men mammuten luktade rutten och en hund som åt av köttet började spy. Man avstod från försöket.

I ALASKA fick guldgrävaren Roman en överraskning när han 1979 med hjälp av brandslangar under högttryck vattenbesprutade permafrosten för att smälta den i sin gruvkoncession nära Fairbanks. Han ville komma åt guldförande gruslager längre ner. Plötsligt stack klövarna av en istidsbison ut ur gyttjan. Roman ringde upp Professor Dale Guthrie vid Alaska universitetet som meddetsamma åkte ut till fyndplatsen. De sprutade fram hela

djuret i tysthet under ett veckoslut. Det nästan kompletta kadavret placerades i ett frysrum på universitetet.

Fyndet hemlighölls för att inte riskera problem för gruvägaren, lagen stipulerar nämligen att fyndet tillhör staten.

Skulle fyndet ha offentliggjorts riskerade man att gruvdriften skulle ha stoppats för ytterligare undersökningar och resultatet skulle ha blivit en ekonomisk katastrof för gruvägaren. Det skulle också ha medfört att ryktet skulle ha gått och eventuellt nya fynd skulle garanterat aldrig mera ha anmälts till myndigheterna.

Det är ofta så det går till när lagar stiftas av helt opraktiska byråkrater; man uppnår resultat som förvandlas till det motsatta man tänkt sig. Exempelen är många.

PROFESSOR Dale Guthrie kom 1980 med sin hustru Mary-Lee till Finland för ett par månader. De skulle göra något arbete tillsammans med vår kända paleontolog, professor Björn Kurtén. Via honom blev jag bekant med paret Guthrie som sedan ofta besökte mig i ateljén på Zoologiska Museet där jag då var chefskonservator.

Dale blev mycket förtjust i mina arbeten och beundrade speciellt mycket en scen med en impalabock och en hind i brunst. Han sa att i Amerika har man nog konservatorer som gör mycket fina djur men det var första gången han träffade en som verkligen gjorde bestämda beteendescener.

HAN BERÄTTADE för mig om "Blue Babe" och frågade om jag kunde göra denna istidsbison? Han ville inte ge den åt någon vanlig konservator för han menade att gör han det så får han bara en modern bisonoxe med ett gammalt skinn och inte en istida *Bison priscus*. Anatomiskillnaderna är betydande och han ville därför att jag skulle göra den eftersom han hade förtroende för att jag verkligen skulle kunna arbeta ut anatomin och återskapa det djur som hade levat. Mitt svar var ett tvekan JA. Jag sa att jag ville se djuret först innan jag kunde ge ett definitivt svar.

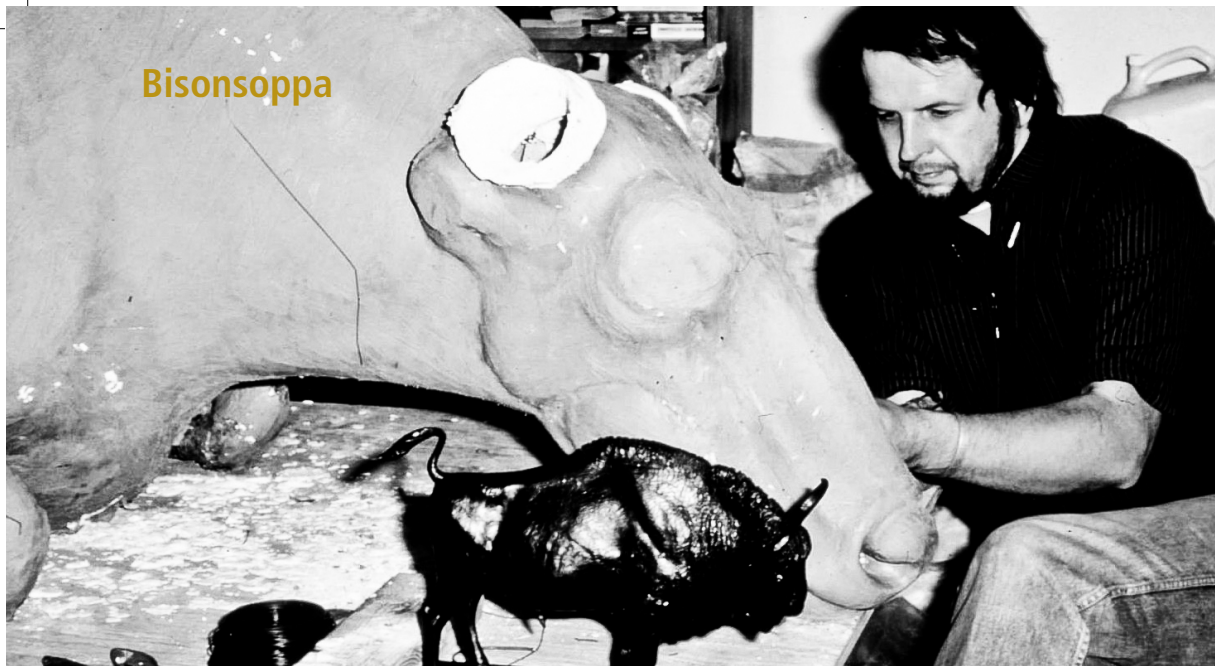

▲ Bland Alaskas berg har gytta rasat ner i dalarna och där bildat tjocka lager av permafrost ovanpå berggrunden. © Eirik Granqvist.

▲ Huvudet av istidsbisonoxen tittar fram ur leran 1979; den gavs smeknamnet "Blue Babe". © Dale Guthrie.

Bisonsoppa

▲ Kroppen medelleras. I förgrunden en bronsskulptur av en istida stäppbison som professor Dale Guthrie gjort. Ur E. Granqvists bildarkiv.

▲ Männslighetens äldsta köttssoppa är serverad. 36 000 år gammalt kött! Bredvid ligger Björn Kurténs kokbok "Hur man fryser in en mammut". Ur E. Granqvists bildarkiv.

Jag gav besked åt Dale hur han skulle uppehålla bisonoxen i väntan på att arbetet kunde göras och för att han själv skulle kunna göra sina undersökningar. Vi höll kontakt och Dale återkom till Finland 1981 för en kongress under vilken vi kunde diskutera och planera närmare. Jag hade utsikter att kunna få medel för en insamlingsexpedition till Alaska och Dale lovade att hjälpa mig med de praktiska arrang-

emangen. Samtidigt skulle jag studera istidskaldavret närmare.

ÅR 1982 reste jag till Alaska för att där insamla material för en utställning om den amerikanska naturen och kunde samtidigt ta mig en titt på "Blue Babe". Jag sa åt Dale att han kunde börja skaffa de nödvändiga pengarna för finansieringen av projektet; jag kunde nog konservera

och montera istidsdjuret.

När jag återkom vårvintern 1984 ställdes ett laboratorierum på universitetet till mitt förfogande och jag började omedelbart arbetet med återskapandet av "Blue Babe". Dale hade redan till en betydande del undersökt kadavret och vi visste att bisonoxen var 36 000 år gammal. Den hade dödats av ett lejon nere i en bergsdal i början av oktober vilket maginnehållet gav besked om. Oktober är den månad när vintern börjar i Alaska vilket redan var fallet under istiden. Lejon levde under istiden i hela Afrika, Europa, Asien och Nordamerika.

NÄR BISONOXEN DOG hade den bara rasat ihop och blivit liggande på magen och inte på sidan vilket skjutna bisonoxar har tendens att göra.

Eftersom en bisonhud är mycket tjock hade lejonet rivit upp huden på ryggen och skalat av kroppen som en banan! Av den orsaken fanns praktiskt taget hela huden i behåll. Lejonet eller lejonen hade återvänt för att äta på det frusna kadavret innan det blev helt täckt av snön. Ett lejon hade splittrat sin rovtand när det bitit i den frusna huden. Jag fann nämligen en tandflisa när jag tunnskar huden vid garvningen.

När våren kom värmden solen upp bergsslutningen bestående av gytta och ett jordras ägde rum. Den fortfarande frusna "Blue Babe" täcktes av gytta och när det isolerande lagret blev tjockare steg permafrosten. "Blue Babe" förblev infrusen i Vår Herres egen frybox.

NÄR FYNDET GJORDES var bisonoxen helt blå på grund av det järnfosfat som hade bildats under evighetsvilan. Jag återställde järnfosfatet som var orsaken till namnet "Blue Babe". Järnfosfatet hade också gjort att håret hade lossnat, det fanns kvar i gytta så att det gick att fastställa färgen på de olika kroppsdelarna.

Vi beslöt att "Blue Babe" skulle monteras i samma ställning som den hade när den dog, alltså liggande på magen. Jag modellerade sen kroppen för dermoplastiken, vilket denna konstart kallas internationellt.

Dale själv som också själv är en skicklig konstnär hade gjort en bronsskulptur av en istida stäppbison, men med en alldeles för lång

svans. Men det visste ingen något om förrän "Blue Babe" hade hittats.

KÖTTET i den 36 000 år frusna bisonoxens nacke var fortfarande rött och hade inga föruttningskador. Den 7 april 1984 fyllde jag jämna 40, och det skulle firas. Jag skar ut en bit av det vackra nackköttet och bad Mary-Lee att koka mig en födelsedagssoppa på köttbiten. Vi var sen nio personer och eminenta forskare (bl a professor Björn Kurtén) som tillsammans avnjöt min födelsedagssoppa, det vill säga mänsklighetens äldsta kötsoppa kokat på 36 000 år gammalt kött!

Alla de inbjudna gästerna mådde bra och överlevde kötsoppan, trots att köttet nog innehöll en hel del arsenik från jorden i vilken bisonoxen varit infrusen.

I soppan var dock arseniken ganska utspädd och man äter ju inte 36 000 årigt kött varje dag.

Skall jag vara helt ärlig så fanns det nog mycket smak i köttet men inte riktigt någon köttsmak... Det var mera som en blandning av arom från fähus och gytta.

Historien om mänsklighetens äldsta kötsoppa vandrade snabbt runt världen och finns i många versioner på "nätet" och i litteraturen och fortsätter att fascinera ännu trettio år efter denna unika födelsedagsfest. ♦

Artikelförfattaren

Eirik Granqvist är hedersprofessor och har varit konservator och museichef bl a vid Helsingfors universitets zoologiska museum. Numera pensionär och delvis verksam med konservatorsutbildning i Kina.

Adress: Ritabackavägen 60, 06200 BORGÅ
Tfn: +358 40 846 66 81
e-post: jinsong.guan@gmail.com

Med pilbågskunskap till Alaska

TEXT: MARCUS LEPOLA

Kvällsolens sista solstrålar syns fortfarande bakom horisonten då flygplanet närmar sig landningsbanan. Det är mitten av juli och landskapet framträder i ett gult skimmer. Det är nästan som att landa på Helsingfors-Vanda flygfält; illusionen bryts av de höga bergen som är synliga i norr och i söder. Flygplanet glider in på landningsbanan, jag har anlänt till Anchorage, Alaskas största stad.

Med omkring 300 000 invånare är staden i storleksklass med Tammefors och ligger i höjd med Björneborg. Namnet för delstaten Alaska har sitt ursprung i det aleutiska ordet "alyeska" vilket betyder "det land mot vilket

vågorna går" eller "landet som vågsvallet bryts emot". Jag ska få min beskärda del av vågsvall eftersom jag tidigt på morgonen ska iväg till en ö i Prince William-sundet. Natten kommer jag att spendera på flygfältet.

ORSAKEN till att jag befinner mig i Alaska har sitt ursprung i en oväntad händelse som inträffade hösten 2010. En rad lyckliga omständigheter ledde till upptäckten av tidigare okända föremål från Alaska som hade donerats till ett svenskt gymnasium i Tavastehus av bergsingenjören Enoch Hjalmar Furuhielm. Detta fynd sammanförde mig med dr Sven Haakonson Jr, som då arbetade som chef för Alutiiq Museum på Kodiak. Min resa blev till på Svens förslag då han såg en chans att slå två flugor i en smäll.

JAG HAR HAFT ett livslångt intresse för pilbågar och bågskytte och har under flera års tid tillverkat flera olika bågar och även använt dem i jakt. Pilbågarna i den Furuhielmska samlingen väckte mitt intresse och jag studerade hur dessa bågar var tillverkade och av vilka material. Genom att diskutera mina upptäckter om dessa bågar med Sven föddes idén om att resa till Alaska för att lära ut gammal pilbågskunskap.

▲ Karta över de platser i Alaska som besöktes under forskningsresan 2012.

Pilbågar

▲ Strandliv i Alaska, bilden från Nutchek 2012.
© Marcus Lepola.

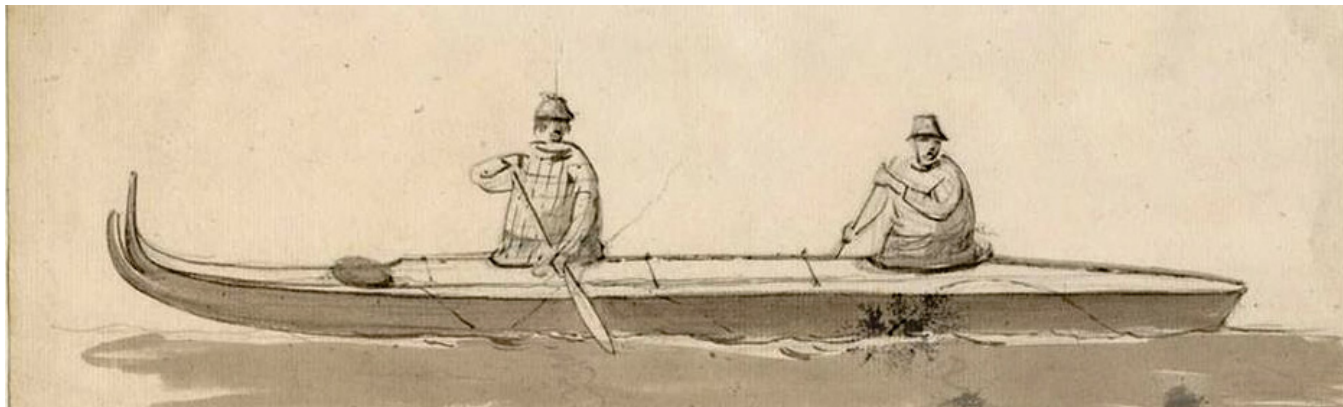
▼ Marcus Lepola lär ut pilbågskunskap till en ung lägerdeltagare. © Sven Haakonson Jr.

Det hörde till Svens arbetsuppgifter att arrangera olika kurser och workshops som lärde ut gamla traditioner för urbefolkningen. Sven var eld och lågor om möjligheten att återfå denna bortglömda kunskap. Därtill ansåg Sven att det var nyttigt för mig att komma till Alaska på grund av min forskning i Finland om ryska Alaska.

Min resa föregicks av ett års förberedelse eftersom tillverkningen av pilbågarna är en långvarig process. Till pilbågarna behövdes flätad sentråd. En båge behövde omkring 26 meter tråd som skulle bindas till en kabel på ryggsidan av bågen. Det tog ungefär 30 timmar att fläta ihop den behövliga mängden tråd för en båge. Dessa bågar skulle följa med till Alaska.

NUTCHEK eller Nutsiq är en liten ö i utkanten av Prince William-sundet i Alaska. Ordagrant betyder Nutchek "den sista biten fastland före öppet hav". En handelsplats etablerades på ön av ryska pälshandlare redan på 1780-talet. Vid det laget hade ön redan hunnit få sin första berömda besökare, kapten Cook, som ankrade sitt skepp "Resolution" vid Nutchek 1778. Befolkningen i området hörde till chugachfolket, som

▲ En skiss föreställande två män i en kajak, gjord av Webber, tecknaren ombord på kapten Cooks fartyg.

liksom alutiiqfolket längre västerut på Kodiak, är stillahavseskimåer.

Nuthek fungerade som en handelsplats en bit in på 1900-talet. De sista invånarna flyttade in till fastlandet 1925 och därefter har Nuthek, liksom det större Hinchinbrook Island, tillhört staten. Under 2000-talet har chugachfolket igen fått tillgång till den lilla ön och byggt alla nu befintliga byggnader. Den ortodoxa kyrkan, liksom många andra hus, har reparerats. De flesta byggnader är byggda av "plywood", dvs fanerväggar med ett tunt plåttak. Öns sydvästra strand kantas av ett tiotal byggnader och en dieselgenerator förser husen med el. Med flyg kan man komma till ön på 20 minuter från Cordova. På ön fungerar en lägerskola om sommaren och en gårdskarll vakar över byggnaderna under vintern.

MIN KONTAKTPERSON John Johnson är chef för Chugach Corp, ett av flera företag som ägs av urbefolkningen och som delvis har samma funktion som ideella föreningar har i Finland. Företaget lobbyar för att få tillgång till resten av Hinchinbrook Island. Under historisk tid bodde befolkningen på ön spridda i mindre byar, senare under den ryska kolonialtiden koncentrerades befolkningen i större samhällen. Det var den finländska guvernören över Alaska, Arvid Adolf Etholén, som under sitt guvernörskap 1840-1845 införde en hel del förändringar som kom att påverka urbefolkningens liv på de fjärran öarna i Alaska. Till Etholéns bedrifter

kan räknas sammanföringen av 75 små samhällen på ön Kodiak till endast sju stora byar. Hans avsikt var att effektivisera kontrollen och förbättra livsvillkoren för urbefolkningen, vilket han lyckades med. Däremot började urbefolkningens kultur också att förändras snabbare på grund av ökad inflyttelse från präster och den ortodoxa kyrkan. Enligt John Johnson håller urbefolkningen på med en hel del arkeologiska inventeringar i området för att därigenom fastställa rätten till olika landområden. Detta gör de genom att bevisa att deras förfäder har bott där i forna tider. Arkeologisk forskning används alltså som ett viktigt politiskt vapen i Alaska.

HJALMAR FURUHJELM, som anlätats för att utveckla gruvdriften i Alaska, besökte Nuthek i slutet av 1850-talet där han införskaffade en målad hatt av flätade granrötter, två pilbågar och en pilkoger av ett urholkat träd med tillhörande havsutterpilar (dessa föremål donerades senare till det svenska gymnasiet i Tavastehus).

En samtida rysk ingenjör beskriver det lilla samhället på följande sätt: *"Handelsplatsen är ett litet torg omgivet av en hög, tätt byggd stockpalissad med två torn i motsatta hörn försedda med skottgluggar. Vid dessa skottgluggar finns 12 mindre vapen av olika kalibrar så att det är möjligt att avfyra mot alla riktningar. Innanför muren finns ett hus för superintendenten, en garnisonstuga, en butik och ett lager. Utanför murarna finns ett kapell och tre mindre hus som tillhör kreolerna. Där-*

till syns chugachernas jordkojor”.

DET RIKA naturlivet i området fick sig en rejäl törn 1989 då den ökända Exxon Valdez olyckan inträffade. Den stora oljetankern stötte på grund i Prince William sundet och 42 000 kubikmeter råolja rann ut i havet och förorsakade enorma miljöskador. Sillfisket som tidigare var viktigt i området är numera en obetydlig näringsgren. Katastrofens ekonomiska betydelse var mycket stor eftersom oljeläckan gjorde att chugachfolket inte längre kunde livnära sig på fiske.

Dryga 20 år senare har ekonomin återhämtat sig och chugachfolket är väldigt medvetna om sina traditioner och sin kultur.

DEN TIDIGARE använda benämningen ”stillahavseskimåer” har sitt ursprung i det faktum att deras språk är nära besläktat med de nordliga yup’i-eskimåernas språk.

Den observanta läsaren bör veta att det är i sin ordning att tala om eskimåer då man talar om eskimåfolk i Alaska eller om eskimåer som en större etnisk grupp. Om man talar specifikt om eskimåfolk i östra Kanada eller Grönland så är det brukligt att kalla dem för inuiter, men att kalla Alaska-eskimåer för inuiter är inte korrekt. Gällande chugach-alutiiq i Alaska har man startat olika språkprogram för att återuppliva det gamla sugcestunspråket. Man kan dock konstatera att språket inte längre är ett levande språk bland den yngre generationen, som talar engelska. Det finns dock en vilja att lära sig språket, men det är ett stort steg att återskapa ett språk som inte längre talas aktivt i hemmen.

LÄGERSKOLANS syfte är att skapa en fristad för barn, ungdomar och vuxna. Våldet och alkoholismen skapar problem i ungdomarnas vardag, men på lägerskolan får deltagarna utrymme att andas och reflektera kring sin egen identitet och de egna kulturella värderingarna. Lägerskolan styrdes av dagliga rutiner. En ortodox präst närvarade på lägret och varje dag ordnades kvällsandakt i den lilla kyrkan på ön. Därtill värmdes bastun varje kväll. Bastun i Alaska kallas för banjas, det ryska namnet för bastu. Bastubadandet förekom i området redan under

▲ Fiskrensning på bryggan. © Marcus Lepola.

förhistorisk tid, men då nöjde man sig med att sitta i en jordkoja med upphettade stenar. Den fuktiga bastun ökade i popularitet under den ryska tiden. Kolonialherrarna uppmuntrade till bastubad och i vissa fall även påtvingades badandet på befolkningen. Vi känner till att guvernören Etholén gav noggranna påbud om att urbefolkningen, som han kallade för aleuter, bastubadade vid jämna mellanrum för att hållas friska.

MATHUSHÅLLNINGEN i lägret utökades med närliggande naturresurser. Männen lade ut långrev med stora krokare för hälleflundra och torsk, därtill samlade man ätbara ledsnäckor, som på engelska kallas för ”gumboats” eller ”chiton”, från strandstenarna. Det behövdes inte många fiskar för att mata 50 personer eftersom fiskarna här blir ofantligt stora. En hälleflundra kan väga uppemot 200 kg, de exemplar som drogs upp ur djupet och serverades som lunch vägde kring 30 kg. Männen bar alltid på skjutvapen, dessa behövdes både för att hålla koll på björnar och för att passa på sälrar som råkade simma inom skotthåll. I Alaska får

Pilbågar

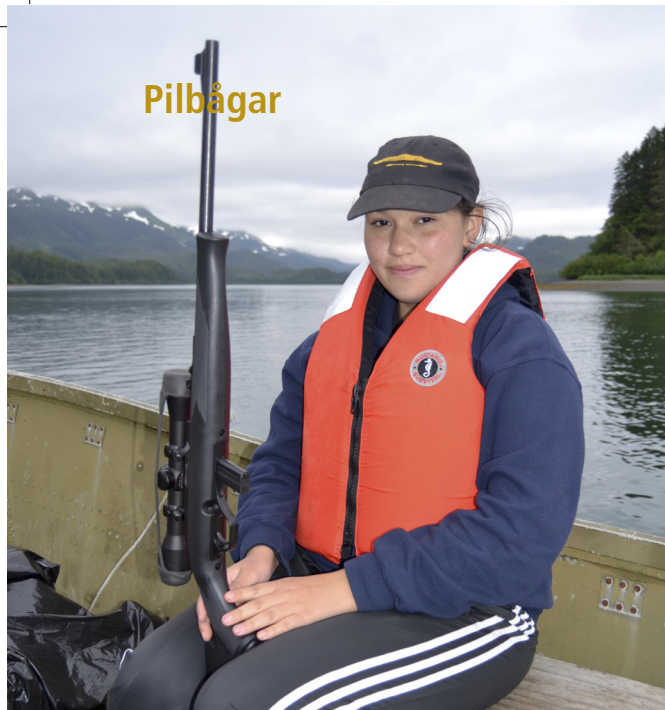
◀ Barnen skjuter pilbåge på stranden vid Nutchek.
© Marcus Lepola.

▼ En stilla kväll vid lagunen i Nutchek.
© Marcus Lepola

Pilbågar

Pilbågar

▲ Ung kvinnlig säljägare. © Marcus Lepola.

endast urbefolkningen jaga havslevande däggdjur och säl skjuts året runt och utan restriktioner. Havsuttrar jagas dock endast under hösten då pälsen är av den bästa kvalitet. Jakten övervakas noggrant. Endast licenserade skinn får säljas och användas till hantverksprodukter. Man får inte köpa havsutterpälsar annat än om dessa har vidareförädlats av urbefolkningen till olika

hantverksprodukter eller klädesdräkter.

UNDER DEN RYSKA TIDEN fick urbefolkningen endast sälja sina pälsar direkt till det rysk-amerikanska kompaniet som förmedlade dem vidare till marknader i Kina. Den finska vetenskapsmannen och samlaren Reinhold Ferdinand Sahlberg försökte förgäves skaffa ett helt havsutterskinn till de naturhistoriska samlingarna i hemlandet då han befann sig i Alaska 1841. Han tillfrågade många infödingar i den koloniala huvudstaden Sitka men ingen vågade sälja honom ett endaste skinn. Även idag är det inte tillåtet att äga en hel päls och man kan konstatera att historien har en tendens att upprepa sig själv. I detta sammanhang bör nämnas att jag senare under min vistelse i Alaska erhöll en dyrbar gåva av John Johnson, en pälsmössa av havsutterskinn. Hansuttern har den tätaste och vackraste pälsen av alla däggdjur. Pälsmössan, vars modell alla finlandssvenska beväringar känner till som "ludiskuffare", är så varm att den kan endast användas vid smällkall kyla.

DEN TRADITIONELLA kajaken eller baidaren har blivit något av en symbol för sommarlägret i Nutchek. Den gamla båtbyggnadstraditionen

▼ En skjuten säl styckas på bryggan i Nutchek. © Marcus Lepola.

▲ Den nya kajaken "Henry Makarka" välsignas enligt en ortodox ritual av lägerprästen, här tillsammans med Mitchell Poling, Henry Makarka och John Johnson. © Marcus Lepola.

har upplevt en veritabel renässans på ön och kajakflottan får tillökning för varje år som går. Det tar omkring två somrar att bygga en kajak, men man har oftast två kajaker i olika skeden på gång så nya sjösättningar sker nästan varje år. I år förfärdigades en stor tremanna-kajak. Farkosten välsignades och sjösattes under en kyrklig ritual som genomfördes av en rysk-ortodox präst. Kajaken döptes till Henry Makarka. Detta för att ära kajakens namne, en "elder", dvs en äldre vördad kulturbärare. Henry Makarka är en rolig och sympatisk 80-åring. Han och två andra "elders" var nyckelfigurer då lägerverksamheten på Nutchek inleddes för ett tiotal år sedan. Henry kvarstår som den enda levande medlemmen ur denna trio och varje år som han deltar i lägret kan vara hans sista. Henry är den enda i lägret som talar flytande sugcestun.

EN ANNAN VIKTIG person för lägret är Nutcheks okrönte kajakmästare Mitchell Poling, en amerikan som växte tillsammans med upp

chugach-alutiiq i ett litet samhälle i Alaska. Kajaker användes flitigt i hans barndom på 1950-talet och han fick även lära sig att paddla dessa farkoster. Hans bakgrund ledde till att han vid en mera mogen ålder ville lära sig att bygga kajaker. Mitch har samlat kunskap genom åren och därmed lyckats återskapa den gamla kajakmodellen samt lärt sig bygga angyak, dvs den öppna skinnklädda kvinnobåten. Under hans ledning har kajakflottan utökats för varje år och den omfattar nu 6 kajaker och 2 angyaq. Kajakerna har blivit något av en symbol för lägret som formellt heter "Spirit Camp at Nutchek".

EN ANNAN RESURSPERSON var Robert D. Shaw, tidigare statsanställd arkeolog i Alaska, men numera pensionär och hantverkare. Han höll workshop i snidandet av kastträn som kallas för nuqaq, med vilka man tidigare slungade iväg harpuner från kajaker. Roberts vetenskapliga bakgrund är en viktig resurs för lägret, men gällande kastträn så kan han kritiseras för

Pilbågar

▲ Alaska brunbjörn. © Sven Haakonson Jr.

valet av modell. Modellen som tillverkades på lägret påminde endast ytligt om de modeller som samlats in av ryska och finska resenärer. De ursprungliga kastträden är väldigt eleganta och ergonomiskt perfekta med skilda skåror inskurna för varje finger och dekorerade med en stilistisk havsutterfigur. Den modell som tillverkades under lägret hade betydligt enklare former. Användningen av denna enklare modell kan motiveras av det faktum att det är svårt för barn och ungdomar att producera mera avancerade modeller, även om det vore historiskt korrekt. Man är alltså tvungen att kompromissa för att få saker och ting att fungera i en modern kontext.

Det är viktigare för ungdomar att lära sig vad ett kastträd är och hur det fungerar även om utformningen inte är helt historiskt korrekt.

JOHN JOHNSON, är en storgubben och gladlynt man. Av en händelse råkar John vara släkt med en man vid namnet Makari som utgjorde den danske etnologen Kaj Birket-Smiths viktigaste

informant under ett fältarbete i Prince William-sundet 1933. Orsaken till Birket-Smiths besök i Alaska var de ca 400 föremålen från Kodiak och från chugacherna som ålänningen Henrik Holmberg, samlade under sin vistelse i området 1854. Holmberg var i Alaska på geologiska uppdrag och han blev synnerligen intresserad av urbefolkningen och beslöt sig för att samlade både föremål och berättelser från infödingarna. Hans avsikt var att sälja föremålen till Helsingfors Universitets samlingar, men kuratorn gav avslag på försöket eftersom det fanns knappt om pengar och dessutom hade museet redan erhållit en hel del föremål från Alaska av Arvid Adolf Etholén.

SEN TOG HISTORIEN en annan riktning. Tur- samt nog hade Henrik gjort bekantskap med den danske museimannen och berömda arkeologen C.J. Thomsen under en kort anhalt i Köpenhamn på återresan till Finland. Thomsen, som då basade för det Kungliga Museum for Nordiske Oldsager i Köpenhamn, hade lagt märke till den besynnerliga museibesökaren och inledde en konversation med denne. De

bägge herrarna trivdes i varandras sällskap och då Thomsen fick veta om Henriks samlingar erbjöd han sig att köpa dem till sitt museum. Thomsen ville få en samling eskimåföremål från Alaska för att kunna jämföra dessa med liknande föremål från den nya danska kolonin Grönland. Henrik tackade nej, men ändrade sig då han fick korgen i Helsingfors. Thomsen kunde sen köpa samlingarna till Danmark. Thomsen uppmuntrade Holmbergs museala intresse och det danska intresset i Alaska var en bidragande orsak till att Henrik beslöt att skriva sitt viktigaste etnologiska verk "Ethnographische Skizzen über die Völker des russischen Amerika". Det var en serie om två böcker på tyska som dels beskriver urbefolkningen på Kodiak och tlingiterna kring Sitka, samt den ryska koloniala historien i Alaska. Vore det inte för detta oplanerade möte mellan två museimän så hade inte Birket-Smith haft någon orsak att resa till Alaska för att studera chugacher-

na.

MIN UPPGIFT i Nutchek var att tillverka pilbågar i samma stil som de bågar som Furuhjelm samlade från ön för omkring 150 år sedan. Dessa bågar är korta, endast 130 cm och de är breda och avrundade på ryggsidan med ett tydligt handtag. Denna typ av bågar har emellanåt försetts med en kabel av sentråd som fästs vid bägge ändarna och ligger ovanpå bågryggen. Denna typ av bågar är typiska för eskimåfolk. De flesta eskimåfolk var beroende av jakten på landlevande däggdjur och för detta behövdes pilbågar. Det saknas bra bågvirke i norr och därmed var eskimåerna tvungna att använda mindre lämpade träslag för ändamålet.

DETTA MED senkabel på ryggsidan av bågen är en genialisk uppfinning; en kabel av senor tar an en stor del av den spänning som bågen utsetts för och därmed avlastar de sköra träpartierna och förhindrar bristningar. Kabeln fung-

▼ Herman täljer en båge. © Marcus Lepola.

Pilbågar

▲ Håvfiske i Kenai. © Marcus Lepola.

▼ Baranov museet i Kodiak. © Marcus Lepola.

erar dessutom som en fjäder och ger mera spänst till bågen. Längre söderut i Nordamerika bland prairieindianerna var det vanligt att limma fibrer av senor på bågryggen, men uppe i Arktis band man istället fast senorna vilket är smartare då man inte behöver använda lim. Dessutom är det lätt att återanvända senkabeln ifall bågen brister, man behöver endast öppna halvslagen och fästa kabeln på en annan båge.

EN PRAKTISK utmaning som mötte i Nutchek var det faktum att det inte fanns lämpligt virke att tillgå och jag var tvungen att söka andra alternativ. Jag hade hoppats att det skulle finnas kvistfri gran att tillgå men sådant stod inte att finna på lägret. Birket-Smith hade under sin visit till chugacherna noterat att nutkacypress hade använts till pilbågar. Jag lyckades komma över en lämplig bit nutkacypress av kajakbyggaren Mitchell Poling. Detta väckte smått uppståndelse i lägret eftersom Mitch är känd för att inte dela med sig av sitt virkeslager och denna bit nutkacypress var bland de finaste av sitt slag. Jag fick börja med att skrapa fram en pilbåge ur virket.

LÄGERLEDARNA hade som avsikt att lägga upp barnprogrammet så att grupperna roterade med ca två timmar reserverat för varje punkt. Att tillverka bågar tar längre tid än så, därmed fattade jag beslutet att barnen endast skulle tillverka pilar och sedan skjuta med dem på stranden. Det fanns många örnfjädrar längs med stränderna som jag plockade upp och skar styrfjädrar av för att ha material till pilarna. Jag fick långt senare höra att örnfjädrarna kunde ha blivit en rätt dyr affär eftersom det är förbjudet att plocka dessa fjädrar ifall man inte hör till urbefolkningen. Jag kollade upp saken senare och insåg att man kan tvingas betala böter på upp till USD 25 000 ifall man ertappas av myndighet! På den kanadensiska sidan förekommer inga liknande restriktioner. Eftersom den vithövdade havsörnen är USA:s nationalfågel så tar amerikanerna detta på allvar. Tursamt nog befann vi oss långt ute i vildmarken, utanför lagvaktarnas långa arm.

JAG LYCKADES få tillstånd några bågar som barnen fick pröva att skjuta med, sen kom några vuxna lägerledare med för att lära sig tillver-

ka bågar. Jag var tvungen att söka bland drivvedsstockarna kring stränderna för att hitta mera material till bågar. Jag lyckades hitta en stock av nutkacypress på en strand endast tillgänglig under lågvatten. Det gällde att klättra över hala klippor för att komma dit ut, men jag lyckades släpa stocken hela vägen till lägret och såga den i lämpliga bitar. Vi tillverkade några bågar av dessa bitar, en av bågar sprack genast även om materialet var felfritt! Den första bågen som jag hade tillverkat av samma träslag fungerade helt bra. Efter en del diskussioner med de inblandade och andra som var vana med att slöjda i nutkacypress kunde vi konstatera att träslaget bör torka länge och väl innan den används för pilbågar. Det var orsaken till att min första pilbåge fungerade väl, medan de andra bågar som tillverkats av strandstocken brast. Detta var trots allt en viktig lärdom som endast kunde erhållas genom försök och misstag.

ALUTIIQ ANVÄNDE en särskild skytteteknik i kajakerna, pilbågen hölls vågrät i den ena handen, tummen och lillfingret låg mot buken av bågen medan de tre kvarstående fingrarna hölls framom handtaget. Skyttetekniken påminner om armborstsskytte. Pilen som är försedd med en löstagbar harpunspets, är inte gjord för att döda uttern. Avsikten är att få spetsen att fastna under huden på havsuttern. Spetsen är fäst i skaftet genom en tunn lina. Linan har en yliknande förgrening och den är fäst i två olika punkter på skaftet för att skapa en roterande effekt påminnande om en propeller då bytesdjuret drar skaftet efter sig i vattnet. Havsuttern tröttades ut av att dra skaftet efter sig och kunde inte undkomma sina kajakburna förföljare. Den arma uttern fick sen ett slag i huvudet av paddeln och togs upp på däck. Denna jaktteknik var lika enkel som den var effektiv och den hade flera fördelar framom användningen av eldvapen som både förstörde skinnet och var opålitliga i fuktiga förhållanden. Det var alltså primitiva jägare beväpnade med pilbågar och harpuner i små, skinnklädda kajaker som såg till att det Rysk-amerikanska kompaniets ekonomiska maskineri fungerade och att rikedomarna strömmade in till tsaren i St. Petersburg.

MINA TVÅ lägerveckor på Nutchek gick förhållandevis fort. Efter lägret bodde jag ett tag i Anchorage. Där besökte jag Anchorage Museum vid The Rasmussen Center och träffade Aaron Leggett.

Aaron är till sitt ursprung en dena'ina-indian från trakten kring Anchorage och är därför särskilt intresserad av de föremål som har koppling till hans folk. Han ville träffa mig för att diskutera mina efterforskingar och vilka fynd jag gjort i Finland. Aaron var intresserad att låna en pilkoger ur den Furuhjelmiska samlingen till Anchorage för specialutställningen "Dena'inaq Huchúlyeshi – The Dena'ina way of Living", som skulle öppna hösten 2013. Aaron och jag träffades några gånger under min vistelse i Anchorage och jag fick reda på att han var van bågjägare men att han aldrig hade prövat på den traditionella bågen som hans folk använde. Dena'ina tillverkade sina pilbågar av björk.

DE PILBÅGAR som finns i finska samlingar från dessa indianer är alla av björk och dessutom helt inlindade med sentråd. Tråden är även fast med halvslog kring ändorna och går upp och ner ovanpå ryggsidan av bågen, för att ge mera kraft till vapnet. Aarons intresse var stort och vi kom överens om att träffas vid en given tidpunkt för att åka ut till en lämplig björkdunge, där jag skulle hugga ner ett träd och tillverka en båg till Aaron.

Vi hittade en lämpligt rak och kvistfri björk med en diameter på ca 25 cm och började hugga. Efter ett par hugg kom insikten om att björkarna i Alaska är hårdare än våra finska björkar! Då trädet efter en hel del mödor låg på marken kunde vi granska årsringarna på stubben. Björken, som var rätt smärt, var omkring 50 år gammal! Motsvarande träd i Finland skulle sällan vara mera än 30 år. Det återstod ännu en hel del arbete innan vi lyckades klyva loss en skena som bågen kunde tålas ur.

JAG FORTSATTE att jobba med bågen hemma hos Neil som var genuint intresserad av att följa med processen. Jag gjorde bågen något robustare än de bågar jag sett i museernas samlingar för att den säkert skulle hålla för Aarons

Pilbågar

▲ En far förevisar en nyttillverkad båge till sin son. © Marcus Lepola.

▼ Pojken provskjuter sin båge för den första gången. © Dr. Sven Haakonson Jr.

▲ Lägret i Alitak Point. © Marcus Lepola.

Pilbågar

skjutande. Björken är seg, men den tål inte särdeles bra kompression vilket innebär att buken (sidan av bågen som är mot skytten) kan vika sig ifall bågen är för styv. Ett knep som indianerna kände till var att värmebehandla buken i elden så att den härdades och därmed kunde man tillverka kraftigare bågar än vad materialet i normala omständigheter tillät. Det tog omkring två dagar att tillverka bågen eftersom träet skulle torka ordentligt innan man spände upp bågen. Då bågen stod färdig provade vi den på bakgården. Vi kunde konstatera att den kändes styv och stark. Pilen, som hade en mejselformad spik som spets, flog med lätthet genom de ruttna stubbar vi siktade på.

EN LÖRDAGSMORGON åkte vi iväg tidigt till Kenai för att med håv fånga indianlaxen Red Salmon. Bilresan till Kenai tog omkring 2 timmar och vägen förde oss genom en vacker och nästan orörd vildmark med skogar, berg, kärr och vattendrag. Laxens vandring hade inletts på Kenaihalvön och massor av fisk sökte sig upp längs vattendragen för att leka. Folk flockades vid flodmynningarna där de vadade ner i vattnet så långt som fiskebyxorna tillät för att fånga laxar med långa och stora håvar. Det var otroligt mycket folk på stranden med karne-

valstämning kring det hela. Det vanligaste metoden var att jobba parvis.

En fiskade stående ute i sjön medan den andra filerade fisken vartefter kumpanen drog upp fångsten. Att fiska var tungt eftersom strömmen drog i håven konstant och det krävdes starka armar för att hålla håven rakt i den växlande strömmen. Måsar och trutar tog för sig av överflödet. Fiskhuvuden dög inte för de kräsna fåglarna som vant sig vid laxrom. Det förefaller helt obegripligt att amerikanerna inte tar vara på den fina rommen utan slänger den på stranden med alla andra inälvor. Jag harmades över detta vettlösa slöseri och försökte plocka till mig bortkastade romsäckar innan trutarna fick tag på dem.

Vår fiskelycka var blygsam, endast ett dussin laxar för fem timmars arbete. Detta kanske låter som en bra fångst men andra hade betydligt bättre tur än vi. En grupp män intill oss bar iväg tre stora säckar fyllda med fiskar!

MITT ALASKABESÖK hade väckt intresset hos Andrew Abyo, en medelålders man av aleutisk ursprung. Andrew hade i vuxen ålder blivit intresserad av sin bakgrund och börjat forska i sin egen kultur. Detta intresse visade sig vara ett

▼ Flygplan landar i Akhiok. © Marcus Lepola.

▲ En sjölejonhona slaktas i stranden.
© Marcus Lepola.

livsförändrade steg för honom. Numera är han rätt berömd och livnär han sig helt på sina hantverksalster och håller en hel massa kurser i kajakbygge. Andrew var en intressant personlighet och han berättade om att han efter sin "omvändelse" tillbaka till sitt ursprung börjat se drömmar om gång tider. Han ansåg att det var förfädernas andar som gav honom dessa syner.

Jag imponerades av hans passion och iver att lära sig mera om sin egen kultur. Enligt Andrew är det viktigt att man kan få tillgång till de föremål som tagits från Alaska för att på det viset återskapa den kunskap som finns bakom alla föremål.

Mötet med Andrew var fortfarande i färskt minne då jag anlände till Kodiak, där följande traditionsläger skulle hållas, smått osäker om vem som skulle komma emot mig till flygfältet. Efter att vimlet av resenärer minskat fann jag

en äldre herreman med vit mustasch som identifierade sig som Jim Dillard. Det visade sig att Jim och hans fru Bonnie var kända kulturfigurer i Kodiak. Jim och Bonnie ordnade olika workshop i hantverk och konst.

DEN RYSKA historien är synlig överallt på Kodiak. Den ortodoxa kyrkan i mitten av staden och de långskäggiga anhängarna till den gamla ortodoxa tron de s k "starovery" påminner om munkarna i Valamo kloster. Ett besök i Baranov Museum i Kodiak är som att gå in i en rysk turistbutik med en massa Maatuskadockor och ikoner till salu i skyltfönstret. Människorna i Alaska är stolta över sina ryska traditioner, men det är endast de gamla ryska släkten samt urinvånarna som håller sig till den ortodoxa läran.

Sven Haakonson Jr som återvänt från en europaresa tog mig med till Alutiiq Museum vilket är ett förhållandevis nytt museum som han

▲ Pilbågsverkstaden i Alitak. © Marcus Lepola.

varit delaktig i att utforma.

Museet har en del samlingar och de flesta av museets föremål kommer från utgrävningar. Museet driver ett arkeologiskt program vars syfte är att inventera kända boplatser och genomföra arkeologiska utgrävningar. De flesta föremål kommer från en gammal boplatz som var bebodd mellan 1400- och 1700 talet.

Jag fick en chans att bekanta mig med samlingarna och lärde mig en hel del som senare var till nytta då jag och Sven drog iväg till vildmarken för att medverka i ett annat traditionsläger. Denna gång vid Kodiaks sydvästligaste hörna, Alitak.

ALUTIIQ MUSEUM hade även några föremål som härstammade från 1800-talet, men dessa hade museet varit tvungen att köpa. Museet drivs av ett företag, Koniag Inc, som ägs av urbefolkningen. Företagets representation brukar närvara vid auktioner då det säljs föremål vars ursprung kan spåras till Kodiak. Museiföremålen köps upp till hutlösa priser, ett kastträ kan kosta USD 5000 och en målad hatt av vävda granrötter kan kosta USD 120 000!

Vi kan skatta oss lyckliga i Finland som inte behöver betala oss sjuka för föremålen i ett typiskt hembygdsmuseum. Däremot är situationen i Alaska väldigt annorlunda eftersom deras föremålsbestånd hittas i europeiska och ryska samlingar. Det finns väldigt lite ursprungliga objekt kvar som inte har köpts upp av samlare eller andra spekulanter. Nu får urbefolkningen betala ett väldigt högt pris för att återfå sina gamla föremål!

SVENS ARBETE har involverat resor till olika samlingar och museer i Europa och Nordamerika för att dokumentera det som finns bevarat av hans folk. Det var genom denna aktiva utåtriktade verksamhet som jag kom i kontakt med Sven och bjöd honom till Finland för att bekanta sig med den nyfunna Furu-hjelmska samlingen i Tavastehus. Denna bekantskap utmynnade i en vänskap och lade grunderna för min resa till Alaska. Svens situation är främmande för oss i Finland eftersom vi inte har några svårigheter att bekanta oss med vår egen kultur i museernas förlovade land. Situationen för ur-

befolkningen i Alaska är väldigt annorlunda. Därtill har det i ett tidigt skede uppstått en del misstolkningar av amerikanska antropologer som dels har orsakats av att det äldsta materialet från aleuter och alutiiq finns i ryska och finska samlingar. Det finns alltså en del felaktigheter och missuppfattningar i den antropologiska forskningen som bör korrigeras. Mycket av detta arbete sker som samarbete mellan amerikanska och finska, samt även ryska forskare som har tillgång till de berörda föremålen.

Vi förberedde resan till Alitak under flera dagar och det var en hel del att tänka på innan vi begav oss iväg till den avlägsna platsen. Vi var tvungna att begränsa vår utrustning för att minimera packningen.

DEN VACKRA OCH TRÄDLÖSA havskusten vid Alitak domineras av en kulle på vilket man har funnit flera hundra husgrunder efter Alutiiq-folkets traditionella jordkojor som ryssarna kallade för barabaras. Berget sluttar svagt mot söder och hövdingen lär ha haft sin boning högst uppe.

Den sex kilometer långa lagunen skils från havet av en 60 m bred landbrygga. Alitak Point är lite av Kodiaks motsvarighet till vår Hangöudd, på grund av sitt läge i förhållande till resten av Kodiak. Stranden på landbryggan är fylld av drivved. Jag hade fått undervisning i hur man kan skilja åt olika träslag i drivvedsstockarna på Nutchek och mina kunskaper ökades ytterligare under vistelsen i Alitak. På stränder fanns stockar efter rött cederträ, nutkacypress, amerikansk asp eller cottonwood, gran och även idegran. Av dessa träslag utnyttjades ceder till kajakbygge och som byggnadsmaterial i allmänhet. Man tillverkade även harpuner och kastträn av dessa. Aspen användes till fiskrökning. Nutkacypressen är eftertraktad som material till finsnickeri på grund av dess fina yta och intensiva doft. Idegranen användes traditionellt nästan uteslutande till pilbågar, men den är ovanlig. Av kvistfria granar höggs tunna fanerliknande brädor som basades och böjdes kring en form för att bli till hattar som både till utseende och till funktion påminde om skärmmössor.

I GAMLA TIDER förlitade sig befolkningen på den trädlösa tundran vid Alitak helt på att havet skulle förse dem med all den ved de behövde till sina boningar och verktyg. Det speciella läget vid Alitak som formas av den lokala geografin och havsströmmarna verkar ha varit en bidragande faktor till att folk grundade permanenta byar i området. Ryska källor berättar att folket här kallades för Kashukvagmiut och det arkeologiska materialet tyder på att de specialiserade sig på valfångst. Strandklipporna på södra sidan om lagunen är fylla av petroglyfer av vilka de flesta föreställer leende ansikten. Därmed är jämförelsen med Hangö särdeles träffande eftersom de i sten ristade ansikten påminner i mycket om figuren på Hangös leende kex! Utöver dessa ansikten finns även flera ristningar föreställande valfångst. Sven har under flera års tid kartlagt och dokumenterat ristningarna och hans tolkning är att man från de höga punkterna på Alitak har siktat valar som man sedan har ansatt då de har befunnit sig innanför den 10 km breda och 50 km långa viken.

VIKVALAR UTGJORDE det vanligaste bytet, dessa valar kan bli upp till 10 meter långa och största exemplaren kan väga 10 ton. Den traditionella valjakten bedrevs med snabbgående kajaker som jägarna använde för att komma nära bytet. I jakten användes ett speciellt spjut med ett 25 cm långt blad av skiffer. Spjutet slungades i valen med hjälp av kastträet som utökade räckvidden och kraften på kastet. Jägaren försökte träffa strax bakom endera framfena. Den långa och smala spetsen lossade från skaftet då den sjönk i späcket och blev kvar inne i valen. Spetsen behandlades med ett särskilt gift som framställdes ur en blomma som är nära släkt till vår nordiska stormhatt. Liksom alla blommor i släkten *Aconitum*, innehåller dess rot en mycket giftigt alkaloid, akonitinet, som är ett förlamande nervgift. Nervgiften förlamade valens framfena vilket ledde till att valen drucknade och vinden drev den flytande valkroppen iland. Valfettet eller tranen var en stapelföda och användes även som bränsle. Valbenen utnyttjades som byggnadsmaterial och ur käkbenen tillverkades förskäp till olika harpuner. Hällristningarna kan tolkas som berättelser

från lyckade valjakter som har dokumenterats på de vindpinade klipporna.

I LÄGRET var jag hjälpledare och lärare. Jag skulle dela med mig med den kunskap jag hade erhållit genom att studera olika bågar i finska samlingar som tillverkats i denna region. Nutchek hade varit mera utmanade eftersom jag där hade saknat möjligheter att förbereda programmet. Nu hade jag haft en dryg vecka på mig på Kodiak att planera innehållet och Sven bidrog med lämpligt virke för workshoparna från en lokal såg. Vi erhöll fina plankor av kvistfri gran, dessa plankor sågades till lämpliga bitar för att användas vid workshopen i Alitak. Eftersom alla förnödenheter skulle transporteras med flyg och båt var vi noggranna med att inte ta med större bitar än vad som behövdes för att tillverka fullstora bågar. Mitt tidigare besök till de arkeologiska samlingarna i Alutiiq Museum gav även ytterligare lärdomar som fann praktisk tillämpning på Alitak Point.

ARKEOLOGER finner ofta en myckenhet av miniatyrpilbågar i anknytning till boplatser vilket tyder på att barnen lärde sig tillverka pilbågar genom att bygga små modeller av dessa. De små bågarna är mellan 15-30 cm långa och de tillverkades av mindre bitar av samma virke som de större bågarna. Vi insåg den praktiska nyttan av detta eftersom det var omöjligt att ta med många extra bitar virke för stora pilbågar till Alitak. Alla var välkomna att delta i workshopen och målsättningen var att tillverka en fungerande miniatyrpilbåge innan man fick tillåtelse att försöka sig på en av normal storlek. Det fanns inte tid att tillverka långa flätade linor av senor till bågarna, utan vi använde oss av flätad fiskelina av nylon för att ersätta den traditionella ryggekabeln av senor. Det var viktigt att visa metoden för hur linan skulle bindas kring bågarmen för att hålla ihop bågen då den spänns fullt ut av skytten.

METODEN att inleda kursen med tillverkningen av miniatyrbågar ledde till att endast några få bågar brast som följd av tillverkningsfel. Vi kunde redan efter fem dagar anordna en traditionell skyttetävling på stranden vid Alitak där alla deltog med egenhändigt tillverkad utrustning. Det traditionella bågskytet levde kvar en

▲ Mitch försöker träffa målet. © Marcus Lepola.

bra bit in på 1900-talet i form av skyttetävlingar som anordnades i samband med religiösa fester vid slutet av den ortodoxa fasteperioden. Skyttetävlingen kallades för Ruuwaq, vilket översatts till "pil". Den runda roten av tång från havet utgjorde måltavlan, och målsättningen var att träffa roten med pil på tjugo klivs avstånd, det vill säga ca 27 meter. Var och en deltagare avfyrade en pil i tur och ordning varefter man plockade upp pilarna och började en ny omgång. Denna tävling fortsatte tills någon träffade måltavlan. I vårt fall pågick tävlingen i ca 30 minuter innan en pil, tillhörande under-teknad träffade målet och tävlingen var därmed avgjord till Finlands favör. Även om jag har skjutit rätt mycket med pilbåge var jag inte bland de säkraste skyttarna då även jag var tvungen att hålla mig till den säregna skytte-tekniken som användes av alutiiq. I den hålls bågen inte vertikalt, utan horisontellt i handen och skytte-tekniken påminner om att skjuta med armborst. Tekniken är väl lämpad till skytte från kajaker. Ute till havs sköts havsuttrar och sjöfåglar med pilbågar.

MÄNNEN I LÄGRET trivdes rätt väl med att tillverka pilar och pilbågar dagarna i ändan. Avbrott gjordes endast då man behövde hämta förnödenheter från en närliggande fiskfabrik. En sjölejonhona sköts under lägrets gång och Coral Chernoff, en konstnär från Kodiak, tog sig an projektet att skrapa skinnet. Därtill rensade hon tarmarna och strupen som senare skulle garvas i urin för att tillverka traditionella klädedräkter eller påsar av saltarm. Coral är väldigt skicklig och hon har återfunnit en hel del gammal kunskap om hur man ska bearbeta dessa sköra material för att tillverka fina kläder och föremål.

Det blev inte mycket kvar av sjölejonet. Köttet togs till lägret och tillreddes, skinnet och de rensade tarmarna satts i båten. Det lilla som blev kvar på stranden åt rävarna upp

KVÄLLEN BÖRjade skymma och ungdomarna ville ha en egen lägereld omkring 50 meter från lägret där de kunde vara för sig själva. Karlarna höll sig sysselsatta i lägret med att tillverka pilbågar av det virke som återstod.

Plötsligt skrek någon till och vi blev alla medvetna om att en stor björn hade kommit in i lägret.

Jag hade inget vapen, endast en pepparspruta för att avvärja björnanfall, men tog mig framåt mot björnen som befann sig på 70 meters avstånd. Lyckligtvis var björnen inte intresserad av ungdomarna, det var resterna av sjölejonet som lockade.

ÅTERRESAN till Kodiak tog en hel dag i anspråk pga dimma. I Alaska får piloterna själva avgöra om de vill ta risken att flyga. Flyget återvändande till Akhiok fem timmar senare än planerat och returreisan kunde börja. Efter en hårresande lågflygning över havet under dimman, där örnar sittande i trädknoppar på stranden passerades på samma höjd, kändes det välkomnande bastubadet hemma hos Sven som en höjdare.

DET ÅTERSTOD endast några dagar av min vistelse i Alaska. Sven var fortfarande ivrig på pilbågar, i synnerhet tyckte han att tillverkandet av små miniatyrpilbågar var ett lyckat koncept. Jag skulle hålla ett föredrag om olika pilbågar från Kodiak som finns i olika museers samlingar. Det finns i princip två olika modeller av pilbågar av vilka en version är något större, bredare och flatare i genomskärning. Den andra, kortare modellen är mera rundad till formen och utgjorde modell för de bågar som tillverkades i Nutchek och Alitak. Omkring ett 40-tal åhörare bänkade sig för mitt föredrag på museet och folk var verkligen intresserade i ämnet. En del av publiken bestod av bågägare. För dem var det intressant att höra om olika skjuttekniker som fordom tillämpades för olika jaktformer. Den mest besynnerliga skjuttekniken är nog den som vi använde i Ruuwaqtävligen och som även brukades i anknytning till sjöuterjakt från kajak, där skytten håller bågen i horisontalt läge med pekfinger och lillfinger på buksidan om bågen och höjer mittfinger under pilen. Detta för att den framtunga harpunförsedda pilen ska skutta uppåt för att sedan hastigt sjunka ner i en brant vinkel mot bytet som simmar framför kajaken. Den praktiska betydelsen av denna teknik är att pilen träffar bytesdjuret ovanifrån istället för att snudda i väg-

kanten och studsa över bytet.

FÖLJANDE DAG arrangerades en workshop för barn och vuxna på museet. I workshopen tillverkas miniatyrpilbågar och det lilla utrymmet i museets bakre del fick uppleva en veritabel invasion under loppet av några timmar. Ett fyrtiotal barn och vuxna deltog i workshopen och det blev så trångt att vi blev tvungna att flytta en del av deltagarna ut på parkeringen. Tillställningen var en verklig succé och deltagarmängden var rekordhög. En bidragande faktor till varför evenemanget lockade så många deltagare var en artikel i den lokala nyhetstidningen, Kodiak Daily Mirror, som berättade om den finska forskaren som var i Alaska för att studera traditionella pilbågar. Följande dag packade jag mina tillhörigheter inför den långa resan tillbaka till Finland via en Alaskakonferens på Åland.

DEN UPPFATTNING jag fick av urbefolkningen under min sex veckor långa vistelse i Alaska är att de är uppriktiga och hjälpsamma människor. Urbefolkningen i Alaska känner stolthet över sina traditioner och i synnerhet uppskattas hantverk av olika slag. Men återskapandet av den egna kulturen försvåras av det faktum att en stor del av de allra vackraste och finaste föremålen som producerats av urbefolkningen i Alaska finns i samlingar i Ryssland, Finland, Estland, Tyskland och även Danmark. Visserligen kan bildmaterial och beskrivningar av olika föremål vara hjälpsamma, men för det mesta innebär detta att det finns stora olikheter mellan de föremål som finns i museer och de versioner av dessa gamla föremål som tillverkas nu.

ENLIGT Sven Haakonson Jr har man kommit väldigt långt inom kulturforskningen i Alaska på bara sju år. Inledningsvis visste man knappt alls vilka föremål i europeiska samlingar som hade sitt ursprung i den egna kulturen. Yup'ik föremål kunde uppfattas som alutiiq och vice versa. Det är först under de senaste åren som man har kunnat definiera olika föremålstyper och stilriktningar till olika områden, etniska grupper och tidsperioder. I Finland uppfattar vi det som en självklarhet att det finns skillnader i dekorationer på olika föremål beroende på när och var föremålet är tillverkad.

I **ALASKA** har man först nu börjat komma ner till den nivå där man kan avgöra vilka design och mönster som hör hemma i givna områden och tidsperioder. Detta är ett viktigt steg i att återskapa den lokala historien som är viktig för känslan av samhörighet i de små samhällen. Ett bra exempel på detta utgörs av Mitch Polings arbete i att återskapa den lokala varianten av kajak som tidigare används i Nutchek och kringliggande områden. Tyvärr är det dyrt för människor i Alaska att besöka Finland och Ryssland, därmed är det av vikt att föremålen kan ställas till förfogande till urbefolkningen i Alaska genom lån och utställningsverksamhet. ♦

Faktaruta

Resan till Alaska 2012 och forskningsarbetet i den Furuhjelmiska samlingen möjliggjordes av bidrag från Svenska kulturfonden och William Thuring's stiftelse. Forskningsarbetet i ryska Alaska har erhållit finansiering av Svenska litteratursällskapet och Stiftelsen för Åbo Akademi. Ett stort tack riktas till John Johnson på Chugach Corp, Alutiiq Museum, familjen Haakonson på Kodiak och invånarna i Akhiok.

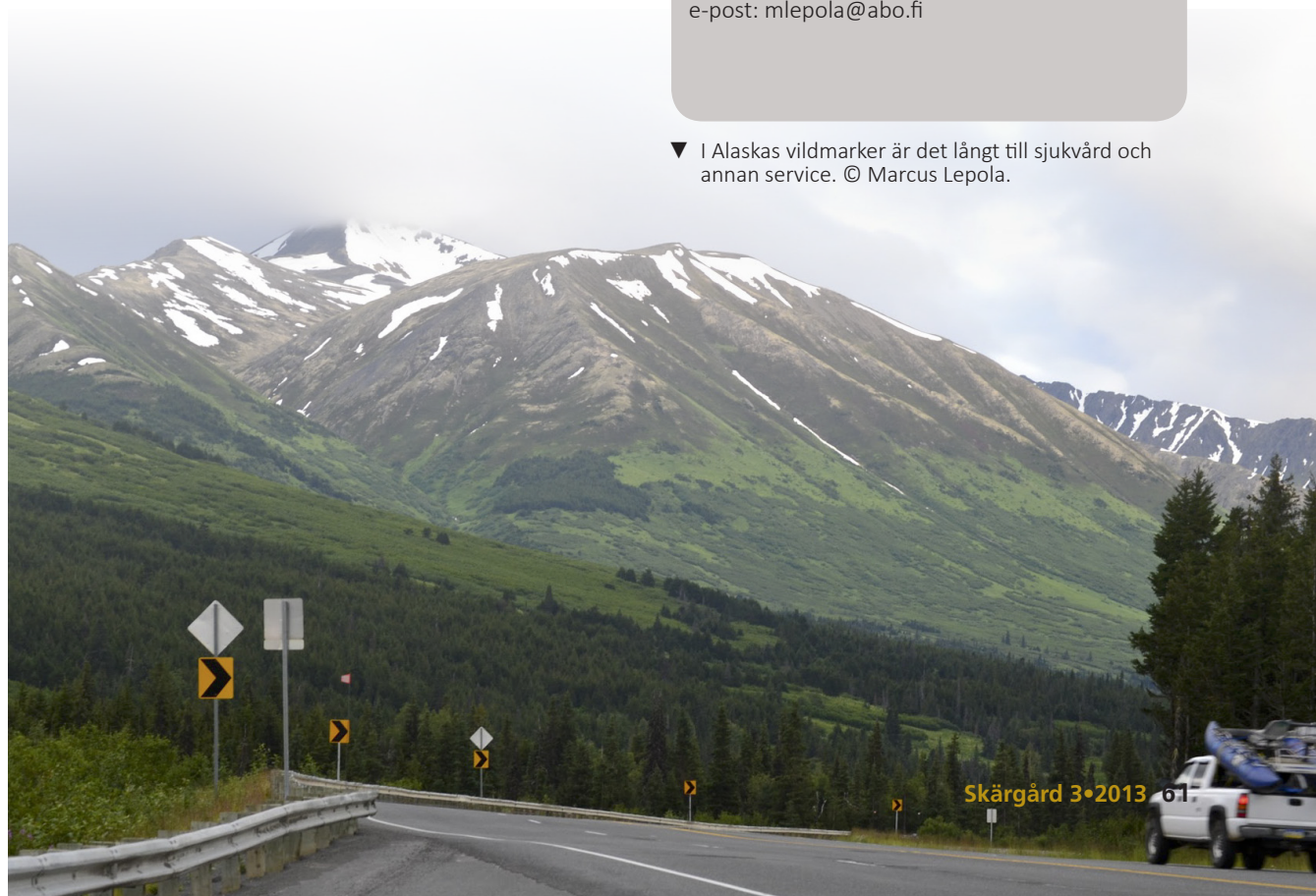

Artikelförfattaren

Marcus Lepola är doktorand i ämnet etnologi (Åbo Akademi), med ett livslångt intresse för vildmarksliv och ursprungskulturer.

Adress: Lövjärnet 4, 21600 PARGAS
Tfn: +358 (0)40 5031758
e-post: mlepola@abo.fi

▼ I Alaskas vildmarker är det långt till sjukvård och annan service. © Marcus Lepola.

I mammutarnas frusna land

TEXT: EIRIK GRANQVIST

Det förgångna har fascinerat mig sedan jag var liten. Med förundran satt jag ofta och lyssnade till min mors fängslade berättelser om den mammut som vid det förra sekelskiftet hade hittats infrusen i den eviga tjälen i Sibirien, "stoppats upp" och ställts ut i den ryska vetenskapsakademins zoologiska museum i St Petersburg.

Jag utbildade mig till konservator och blev så småningom via diverse internationella omvägar våra nationalsamlingars chefskonservator och internationellt känd inom gebitet.

DETTA förde bland annat med sig att jag var den person som amerikanarna kallade på när man hittat en lejondödad 36 000 år gammal istida stäppbison infrusen i den eviga tjälen i Alaska. Den både konserverade jag och åt soppa på till min fyrtioårsdag. Bisonoxen är numera mycket berömd och är känd under namnet "Blue Babe". Den ligger i sin evighetsslummer i en vitrin i Alaskauniversitetets museum i Fairbanks. Jag hade så gärna velat berätta om detta för min mamma, men det går inga postkort till Himlen. "Blue Babe" och min nära och mångåriga bekantskap med paleontologiprofessor Björn Kurtén gjorde mig mer och mer intresserad av istiden och dess djur och människor. Att arbeta inom den liberala och fängslade miljö som Helsingfors

Universitet utgjorde öppnade också många dörrar internationellt, likt min egen oförmåga att kunna hålla käft.

ÅR 1985 EMIGRERADE jag för andra gången i mitt liv till Frankrike och grundade i Provence ett museum över livets och människans evolution; en betydande del ägnades åt istidens människa och djurvärld.

Där nåddes jag året innan de Olympiska spelen i Lillehammer av en förfrågan om jag kunde göra en mammutrekonstruktion som skulle stå i "Mammuthallen", dvs ishockeyhallen i Gjøvik. Förfrågan kom via Universitetet i Bergen där jag också jobbat ett par år. Kontraktet skrevs och jag byggde upp hela det 3,2 m höga mammutbelätet i en uthusbyggnad på en bondgård utanför Hamar. Det skedde i största hemlighet tills det var dags att transportera eländet till Gjøvik. Först då inkallades pressen, radion och televisionen. Det var vackert väder så mammuten fick stå fritt på ett biltransportflak som drogs av en Mercedes. Först körde ett par motorcykelpolisier med påslaget blinkande blåljus och sist i karavanen en dito polisbil och bilbesiktningsbil. Det blev totalt kaos och trafikstockning på huvudvägen mellan Oslo och Trondheim – men mammuten kom fram.

SPEKTAKLET kablades ut av norska televisionen och visades bland annat i Moskvas television. Borta i det fjärran Jakutsk i östra Sibirien satt en liten jakut och tittade på teve. Det var Petr Lazarev, chefen för World Museum of Mammoth och ordförande i ryska mammutkommittén. Han måste absolut lära känna den galning som gjort mammuten! Norrmännen upplyste honom om att det var en fransos som hette Eirik Granqvist. Jag besöktes av Petr något år senare i Provence, han stannade hos mig några dagar och vi kröp i grottbjörnsgrötter och frosade i lämningar efter istidens djur och människor. När Petr reste hem lovade jag honom att någon gång komma på besök.

På hösten kom ny e-post från Petr som berättade att han hade hittat ett infruset mammuthuvud och frambenen av samma djur samt en istida häst. Han hade konserveringsproblem med hela satsen och dessutom problem med

fransoser och japaner som ville åt dem. Han ville att jag skulle komma med en gång men jag kunde tyvärr inte resa då.

DEN 25 MAJ 2004 bar det av till Moskva. Visum hade jag fått utan problem men ingen biljett till Sibirien, som sen ordnade sig på flygfältet. Efter två dygns väntan i Rysslands huvudstad kunde jag fortsätta med Air Yuktia till det fjärran Jakutsk.

Planet såg anskrämligt ut och verkade ha inköpts på någon utförsäljning av skrot och gamla hörärsor hos Aeroflot. Men det hölls i luften, maten var god och rikligt tilltagen vilket börjar bli sällsynt hos andra flygbolag. De buckliga, med grov pensel och tjock oljefärg ommålade plåtborden framför sätena förhöjde charmen likt det med smält beck tätade, sviktande toalettgolvet. Den sju timmar långa flygningen fördrev jag med att spela schack

med en Jakutsk general och polischefen i Jakutsk som varit på tjänsteärenden i Moskva.

SIBIRIENS gränslösa skogar gav intrycket av att resan gick mot världens ända, så nu vet jag var den ligger! Längre bort i skogen kan man knappast komma. Jakutsk var under tsartiden och senare en säker förvisningsort. Numera går det väg till staden men förut skulle de deporterade först färdas till Irkutsk med den transsibiriska järnvägen och sedan vidare i veckotal med flodbåt längs Lenafloden. Mycket långt borta i Sibirien är man nog när Peking ligger i sydväst! Vid ankomsten tog generalen med mig i sin tjänstebil och skjutsade mig direkt till jakutiska vetenskapsakademien där min vän Petr Lazarev väntade på min ankomst. Jag anlände ståndsmässigt i svart bil med chaufför.

DET MODERNA Jakutsk är intetsägande mono-

▲ "Olympiadmammuten" anländer till Gjøvik i Norge. © Eirik Granqvist.

Mammutar

tont med sina "Stalinhöghus" som alla på grund av problemen med den eviga tjälen, permafrosten, är byggda på cementpälar ungefär en meter över markytan. Det måste kunna blåsa fritt under husen så att inte permafrosten skall smälta och husen sjunka ner. Somrarna är heta men korta, ca två månader, och tjälen hinner bara gå ur jorden till två meters djup. Pålningen måste gå djupare. Att dra vattenledningar är inte det lättaste. Gräver man ner dem så fryser de garanterat i permafrosten. Skall man gräva sig förbi frosten så får man gräva en kilometer ner! Vattenledningarna dras därför ovanpå marken eller i luften med alla de isoleringsproblem det också innebär under de omättligt kalla vintrarna.

I andra länder med kolgruvor har man stora problem med gasutvecklingen och för hög värme i gruvgångarna; i Jakutien är problemen de motsatta. Det finns inga gasproblem eftersom kolet är fruset men däremot fryser gruvarbetarna och måste vara ordentligt påpälsade!

▼ De gamla vackra stockhusen fick förfalla under kommunisttiden. © Eirik Granqvist)

STORA DELAR av det gamla Jakutsk finns kvar men de en gång så vackra timmerhusen är helt förfallna. De vittnar i alla fall om att Jakutsk under tsartiden måste ha varit en förhållandevis välmående stad. Pälshandeln var mycket betydande och Jakutiens naturtillgångarna stora.

I våra dagar är kolgruvorna fortfarande betydande men diamanutvinningen är kanske den viktigaste industrin. Under kommunisttiden fick man inte reparera de gamla, fina stockhusen eftersom det ansågs vara en självisk och borgerlig aktivitet. De skulle förfalla och utplånas och alla skulle bo i de höghus som man inte ens hann bygga åt alla! Nu har man startat ett ambitiöst program för att återuppbygga det gamla Jakutsk och många nya, fina stockhus står redan färdiga. De står på samma plats och är kopior av de hus som funnits. De gamla är så medfarna att en restaurering inte är tänkbar.

UNDER KOMMUNISTTIDEN fanns just ingenting att få i Jakutsk. För minsta lilla sak som man inte kunde tillverka själv måste man göra

▲ Författaren med vännen Petr Lazarev i mammutmuseet i Jakutsk. © Eirik Granqvist.

en resa till Moskva eller någon annan storstad. Nu finns allt att köpa och alla är välklädda enligt senaste västerländska mode. Trafiken i staden är kraftig och 80 – 90 procent av bilarna är gamla japanska. Man reser via Vladivostok till Japan, köper en uppiffad gammal bil och kör hem den längs Sibiriens oländiga vägar. Ett helt äventyr i sig. Jakutien och Jakutsk pyr av företagsamhet och jag är oerhört imponerad över hur mycket man på kort tid klarat av att få till stånd sedan sovjetväldet klappade samman.

JAKUTIEN är en autonom, rysk republik. Republiken är till ytan 3084 km², ca 2500 km från öst till väst och 2000 km från norr till söder. Här bor mindre än en miljon människor varav över 600 000 i städerna (280 000 i Jakutsk). Det finns alltså rikligt med plats ännu! De flesta är jakuter, tjuktjer och evenker samt en del ryssar. Administrationsspråket är ryska och det

är också det språk som används som kommunikationsspråk mellan de olika befolkningsgrupperna. Annars är jakuterna noggranna med att påpeka att de är "finsk-ugrier" och inte ryssar.

Jag hittade tre personer som talade en begriplig engelska och två franska och såg inga andra utlänningar på tio dagar. Folk hälsade glatt på mig överallt och tilltalade mig än på jakutiska och än på ryska eller någonting annat obegripligt. Ryktet hade visst berättat att det fanns en gigantiskt stor utlänning i staden som man borde se!

REDAN PÅ VÄGEN ut ur staden fick jag en introduktion till det gamla Jakutien; Petr såg besvrad och urskuldande ut när han sade att vi måste göra ett "traditionellt stopp". Han stannade bilen bredvid en gammal torrfura som var fullhängd med bönevimplar. Ur handskfacket

Mammutar

tog han en tygbit och rev åt sig en remsa.

Jag förstod vad det gällde och sade de förlösande orden: "Fint att ni också tänker på andarna här! När jag som liten pojke gick på jakt med min pappa fick jag lära mig att inte tala högt eller ropa i skogen för det störde skogens andar!" Petr såg lättad ut, rev en tygremsa till och gav den utan ett ord åt mig, med sänkt blick gick han fram till furan, knöt fast bönevimpeln, tittade upp och stod stilla en stund. Jag gjorde likadant och samförståndet var perfekt. Vi hörde båda till samma värld.

ÄNDÅ MAMMUTHUVUDET? Jo, det låg fortfarande i ett frysrum på mammutmuseet. Det var förvånansvärt litet kvar av det jämfört med det som massmedia rapporterat. Det fanns bara litet mera än en kvadratmeter skinn med mycket litet hår kvar på halva huvudet. I en populärvetenskaplig tidning i Frankrike hade jag läst en artikel skriven av vännen Bouigue. I den fanns ett foto av ett fullständigt huvud med hår och snabel i ett frysrum. Det hade förfalskats med dator! Det ena örat var fullständigt bevarat och det är det första helt intakta örat av en fullvuxen mammut som vi känner och som fortfarande sitter fast på rätt ställe utan att vara lösslitet. Det ena ögat är också välbevarat. Vargar eller björnar har ätit upp snabeln och andra sidan av huvudets skinn. Det kanske mest intressanta med hela huvudet är att betarna fortfarande satt fastfrusna i skallen i sin ursprungliga position. På andra skallar har de alltid endera varit lösa och fallit ur eller så har "elfenbensjägare" huggit loss dem. Därmed har deras exakta position förblivit okänd.

JAG HAR ALLTID haft problem med att förstå hur nötningsspåren på betarna kunnat uppstå eftersom de inte varit riktigt logiskt placerade. På grund av bristande kunskap har man försökt göra mammutarna mera elefantlika än vad de är och helt enkelt vridit ut betarna för mycket. De skall korsa varandra på ett löjligt vis! Vid närmare eftertanke blir de också på det viset mera effektiva "snöskuffare" när maten skulle grävas fram under snön på vintern. På det frusna huvudet är betarna rätt korta men korsar varandra trots det med ca 30 cm. Fyndet hade ännu inte publicerats vetenskapligt och jag lo-

▲ Petr knyter fast en bönevimpel i torr furan för att blidka naturens andar. © Eirik Granqvist.

vade därför Petr att jag inte heller i detta skede skulle publicera något foto av det. Bouigues förfälskning har redan ställt till med tillräckliga problem. De båda frambenen såg ut att vara intakta och med allt hår kvar. De var ännu till största delen infrusna i den frusna jorden där de legat. Hela klabbet var dock inte lika välkonserverat i Vår Herres fryssbox som bisonoxen i Alaska. Detta trots att mammuten är bara 18 000 år gammal mot Blue Babes 36 000 år. Mammuten luktade pyton och gammal ost så jag hade därför ingen större lust att koka någon försenad 60 årsdagssoppa på den.

TACK VARE SIBIRIENS kalla klimat och med sin permafrost, har elfenbenet från snart sagt alla mammutar som någonsin levat där bevarats

färskt och fint till våra dagar. De stora mängderna med mammutelfenben som hittas i Sibirien betyder inte att där någonsin skulle ha funnits några större mängder med mammutar men de betar som mammutarna burit på under flera tiotusentals år finns alla bevarade tack vare klimatet. När handeln med elfenben från nulevande elefanter begränsats och förbjudits har efterfrågan på mammutelfenben ökat och blivit en betydande exportartikel för Jakutien. Museerna har redan tillräckligt med mammutbetar och de som inte har sådana kan utan problem köpa dem bara de har tillräckligt med pengar för betalningen. Någon begränsning för handeln finns således inte. Mammutarna riskerar ju inte att dö ut, det har de ju redan gjort som följd av den dåtida växthuseffekten som hastigt gjorde slut på den senaste istiden. Förresten: vem åstadkom växthusgaserna då när det varken fanns bilar eller fabriker?

INFÖR MIN AVRESA hade vi ett möte med ledningen för museet och vetenskapsakademien. Jag förklarade tämligen detaljerat hur man borde konservera fyndet och det var också frågan om att jag eventuellt skulle komma tillbaka för att själv göra arbetet. Jag avrådde bestämt förslaget om att materialet under tiden skulle uppbevaras i minus fem grader Celsius som var permafrostens temperatur eftersom materialet då skulle torka ut. I permafrosten hade det skyddats från uttorkning av den evigt frusna, fuktiga jorden. Jag rekommenderade att materialet skulle skyddas mot uttorkning med plastfolie och behållas fruset i -18 C.

I avskedets stund stack Petr Lazarev en personlig gåva i min hand. Det var en i mammutelfenben vackert snidad Jakutsk skyddsande. Med den kom jag lyckligt hem, utan obehagligheter eller störningar.

VAD SOM SENARE hände med mammutfyndet känner jag inte så noga till; under flera år hörde jag ingenting. Vi utbytte bara korta hälsningar vid olika högtider och resor. År 2009 skrev Petr och frågade mig huruvida jag kunde komma och konservera och montera en istida ullhårnoshörning som hade hittats komplett med horn och allt. Endast mindre skador på huvudet fanns. Jag fick mig tillsänt bilder och kunde

ge ett kostnadsförslag vilket godkändes av mammutmuseet. Eftersom jag vid tillfället var upptagen i Shanghai lovade jag att komma hösten och vintern 2010. Tyvärr kom det motbud före avresan. Vi måste vänta på grund av att en "omorganisering" höll på att företas vid vetenskapsakademien. Jag fick också förfrågan om jag kunde konservera och montera en 1,6 meter hög, ung mammut när "omorganiseringen" var klar.

Sedan hörde jag ingenting förrän jag i Thailand 2011 med två veckors varsel fick inbjudan till Peters 75 årsdag, tyvärr var jag tvungen att tacka nej.

VÅRVINTERN 2013 i Chongqing sände mig en kinesisk museikollega bilder från en mammututställning på hans museum med inhyrt jakutiskt material. Där fanns Peters mammut med frambenen vackert utställd i en frysvitrin. Dock på uttorkning i minus fem grader Celsius.

De fördärvas nu sakta likt ismannen från Alperna som börjar vara ganska hoptorkad och skrutttig. Själv är jag i mitt sjuttionde år och "stoppar knappast mera upp" några mammutar eller ullhårnoshörningar. Jag är den sista i livet varande som har erfarenhet av att för eftervalden behandla och konservera dessa istidskåver. ♦

Artikelförfattaren

Eirik Granqvist är hedersprofessor, har varit konservator och museichef bl a vid Helsingfors universitets zoologiska museum. Numera pensionär och delvis verksam med konservatorsutbildning i Kina.

Adress: Ritabackavägen 60, 06200 BORGÅ
Tfn: +358 40 846 66 81
e-post: jinsong.guan@gmail.com

Etnografiska samlingar från ryska Alaska i Finland

TEXT: MARCUS LEPOLA

Medlet av 1800-talet karaktäriseras av kolonialistiska strävanden. Under denna tidpunkt grundades även de första etnografiska museerna i Europa med avsikt att visa exotiska föremål från koloniala besittningar i Orienten, Afrika, Australien och den amerikanska kontinenten.

Det stora kejserliga Kunstkamera i St. Petersburg grundade ett skilt etnografisk museum redan på 1820-talet. Närheten mellan de båda huvudstäderna Helsingfors och St. Petersburg stimulerade utvecklingen i Finland. Universitetet som flyttat till den nya huvudstaden anammade influenser från St. Petersburgs Vetenskapliga akademi.

REDAN 1820 uppmärksammade tidningspressen i Åbo omfattande, exotiska samlingar som ryska upptäcktsresande i Alaska medförde till museet i St. Petersburg. Den tyska historiken Karl von Rotteck Kort framförde kort därefter nya tankar om hur Nordamerika och Grönland befolkats av finska folkstammar som vandrat genom Asien till Nordamerika. Dessa tidiga hypoteser spreds genom tidningspressen till Åbo 1824. Det var knappast något sammanträffande att Åbo Akademi erhöll de första etnografiska föremålen från Alaska kort därefter. Donatorn var kapten Etholén. Delvis av plikt-känsla och delvis för att utmärka sig själv hade den unge Etholén samlat på en ansevärd mängd föremål från de Aleutiska öarna som han frukostigt donerade till universitetet.

Föremålen i Åbo förstördes året därpå i den stora branden och universitet flyttade därefter till Helsingfors. Etholén fortsatte dock med att samla och donera föremål till universitetet och hans rikliga donationer kom att utgöra stommen i den sk Etholénska samlingen. Etholéns förebild och den allmänna tidsandan inspirerade även andra finländare. Många följde hans

exempel och deltog i insamlingen av föremål och naturalier till hemlandet. Föremålen uppfattades ha ett vetenskapligt värde, men kunde även uppfattas som statusobjekt och viktiga symboler för den upplevda finländska "storheten" som växte fram ur delaktigheten i den ryska kolonialismen i Alaska.

FINLAND BEFANN sig vid denna tidpunkt i ett besvärligt läge gentemot Ryssland. Den västerländska kulturen upplevdes som mera tilltalande än den östliga och därmed hamnade landet i kläm mellan östliga och västliga kultursfärer. I Europa ansågs Finland som ett primitivt och otillgängligt land. Det fanns ett verkligt behov att ändra på denna uppfattning och därmed satsade man på att utveckla Finland till ett bildat och civiliserat land i stil med de övriga civiliserade nationerna i Europa. Den utbredda insamlingsverksamheten var ett sätt att föra landet närmare de övriga kolonialmakterna i Europas centrum.

DEN FINLÄNDSKA insamlingsverksamheten i Alaska är förhållandevis mångskiftande. Vissa enskilda personer som guvernören Arvid Adolf Etholén, Enoch Hjalmar Furuholm och Henrik Holmberg var systematiska i sina åtaganden och erhöll förhållandevis stora samlingar från Alaska. Av dessa finns Holmbergs samlingar inte längre i Finland utan ingår i det danska nationalmuseets samlingar.

Utöver alla enskilda samlare och Alaskarese-närer finns även två tidiga museimecenater som aldrig själva besökte Alaska utan istället ut-

Ryska Alaska

▲ Åbo svenska klassiska lyceum i förgrunden. I bakgrunden Observatoriet på Vårdberget.
Ur ÅA:s bildsamlingar.

◀ En pilbåge från Nutchek i den Furuhjelska samlingen tillsammans med en replik.
© Marcus Lepola.

▼ Apotekaren, redaren och museimecenaten, Erik Julin (13.11.1796- 21.6.1874).
© Åbo Akademis bildsamlingar.

tryckte en bestämd önskan om att erhålla föremål av besättningsmän som seglade till Alaska och Stilla havet. Åboredaren Erik Julin gav tydliga instruktioner till befälet ombord på hans skepp att samla olika föremål och hämta dem tillbaka till Åbo. Julin donerade föremålen till Åbo gymnasiets samlingar, senare känd som Åbo klassiska lyceum.

DE INSAMLADE föremålen kom inte endast från Alaska utan också från andra områden kring Stilla havet. Dessa samlingar uppstod kring slutet av 1840-talet och början av 1850-talet. Tyvärr finns dessa föremål inte längre i Åbo utan samlingarna överfördes till Nationalmuseets samlingar i samband med en renovering av skolbyggnaden på 1980-talet. På grund av denna flyttning är det i stort sätt en omöjlig uppgift att koppla dessa föremål med enskilda gåvogivare. Det finns nedtecknade uppgifter om styrmän och kaptener som har donerat enskilda föremål till skolan. Uppgifterna fanns nedtecknade på lappar som markerade ursprunget till varje föremål men dessa har slitits loss under flyttningen. En del lappar finns fortfarande kvar i Åbo så det är inte möjligt att med säkerhet bestämma vilken lapp som hör ihop med vilket föremål. Av gymnasiets Alaskasamlingar återstår endast två modellkanoter av tlingiterna som bevaras i Åbo museicentral.

PÅ 1860-TALET uppstod en diskussion bland befälet i den Finska handelsflottan om inrättandet av ett eget museum *"der de hvarjehanda, hvilka som minnen hemföras från resor i främmande länder, kunde samlas och förvaras"*. C.E. Stenius blev intresserad av tanken med ett *"sjöfarmuseum"* och förverkligade dessa planer då han blev föreståndare över Navigationsskolan i Åbo. Skolan fanns då i observatoriet på Värderberget. Den övre våningen i observatoriet var tomt och erbjöd ett bra utrymme för museet. Stenius grundade det *"Finska sjömannasällskapets museum"* 1865 och gick ut med upprop till fartygsbefäl om behovet att samla *"alster av natur och konst"* från fjärran länder till det nystiftade museet. Stenius formade museet utgående från ett motsvarande museum i Göteborgs navigationsskola men han har också haft känne-

dom om gymnasiets museum som trots allt befann sig strax nedanför Observatoriet. Museet erhöll många donationer och dess samlingar växte snabbt. Efter att Alaska såldes till USA 1867 erhöles inga ytterligare föremål från de forna kolonierna till Stenius' museum. Museets betydelse minskade med tiden. Grundandet av det historiska museet i Åbo 1881 ledde till att intresset för det Finska sjömannasällskapets museum avtog.

MUSEETS Alaskasamlingar var ändå imponerande med tanke på att dessa samlades under loppet av två år. Samlingarna innehåller en del rariteter, däribland en pilbåge som tillverkats av dena'ina indianerna. Bara en liten del av föremålen fanns kvar i navigationsskolans utrymmen då de återupptäcktes hösten 2012. En del av föremålen har vid ett tidigare skede deponerats till Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi och finns nu i Forum Marinums lager. En stor del är fortfarande borta och kan finnas undangömda på okänd plats i Åbo.

INGEN KATALOG för sjömannasällskapets museum har hittats. Däremot finns flera notiser om donationer till museet publicerade i tidningen Åbo Underrättelser. Stenius var noggrann med att informera pressen om alla nya föräringar till skolans museum.

Här återges ett exempel ur Åbo Underrättelser no 102, 1867:

Till "Finska sjömanna-sällskapets museum" hafwa följande gåfwor bliwit förärade. Af koff.kapten A. Öhberg: 1 hwit korall, 1 baidarka, 1 solparaply, 2 fullständiga skinnkostymer, 1 kolibrifågel, allt från Sitka, samt en jaktpilbåge jemte pilar från Aleutiska öarna ; af koff.kapten J. Boucht: 1 fågel, skjuten på luften av Patagonien. 1 stor fjäril och en jaktpilbåge jemte pilar ; af sjökapten J.B. Hiden: 2 större palmqwistar ifrån Alexandria ; af koff.kapten J.R. Bäd; 1 Bortugisisk nationalkäpp med der tillhörande hillebard ; af koff.kapten A. Brunström: 1 Morisk pipa, 1 spermwahls tand, 2 Turkiska Sjöpass, 1 forntidsmynt funnet i Alexandria, 3 korallwaxter samt gräshoppor och insekter från Egypten ; af styrman J.A. Jahnsen 1 strutsägg och silf-

vermalm från Peru ; af Doktor B. 1 Sidenlapp, 255 år gammal som tillhört D...

DEN ALLMÄNNA uppfattningen gällande Enoch Hjalmar Furuhjelmets etnografiska samlingar är att de förstördes då ångfartyget han reste ombord på gick under i en ödesdiger brand. Hjalmar själv lyckades med nöd och näppe undkomma olyckan men de föremål han hade med sig ombord förstördes. Hjalmar hade skickat en del föremål hem till Finland genom den Sibiriska landvägen och dessa föremål donerades till det svenska gymnasiet och elementärskolan i Tavastehus. Språkstrider som blossade upp i Tavastehus bidrog till att samlingarnas existens helt glömdes bort. Den svenska skolan som ursprungligen erhöll donationen tvingades upphöra med sin verksamhet 1873. Allt dess lösöre överfördes enligt senatens beslut till ett nygrundat finskt lyceum. Den svenska skolan samt de omfattande etnografiska samlingarna hade funnits i hyrda lokaler i staden. I omkring tio år förvarades samlingarna tillfälligt i ett trångt utrymme i den skolskolan i Tavastehus. Rummet med samlingarna fungerade även som ett klassrum. Det nuvarande finska gymnasiet skolbyggnad vid Slottsgatan färdigställdes 1888 och föremålsbeståndet utstod ytterligare en förflyttning. Skolan har utöver de etnografiska föremålen även omfattande zoologiska och biologiska samlingar. I de etnografiska samlingarna i Hämmeenlinnan lyseon lukio ingår även material från Sibirien och en hel del föremål från Afrika, de sistnämnda har tillkommit under självständighetstiden.

I FURUHJELMS samlingar ingår en hel del föremål från dena'ina-indianerna och det för tillfället mest kända enskilda föremålet i denna samling är den magnifika pilkogren som har utlånats till Anchorage Museum för att ingå i utställningen "*Dena'inaq' Huch'ulyeshi- The Dena'ina Way of Living*" som varar från den 15 september 2013 till den 12 januari 2014.

I den Furuhjelmska samlingen ingår flera fina huvudbonader från Katmai, Kodiak och Nutchek. Därtill kan omnämnas en speciell modellkajak som är tillverkad av dena'ina. Samtliga upphittade föremål i samlingen är

katalogiserade och dokumenterade.

BORGÅ GYMNASIUM har långa anor. Skolan uppstod i Viborg 1641 men flyttades till Borgå tillsammans med biskopssätet 1723. Den kyrkliga dimensionen i skolan försvann 1873 i samband med en skolreform. Skolan har omfattande myntsamlingar och ett av landets äldsta skolbibliotek. Skolan har även en etnografisk samling men dess historia och bakgrund är relativt okänt. Skolan har en katalog som omfattar samtliga donationer av böcker till skolans bibliotek under 1800-talet, däremot framgår det rätt lite om de föremål som finns i de etnografiska samlingarna.

Skolans Alaskasamlingar är förbluffande gamla och mycket vittnar om att en del kan ha uppstått före 1840. Efterforskningen underlättas inte av det faktum att många Alaskaföremål verkar ha kommit till gymnasiet genom mellanhänder, ett exempel utgörs av gymnasisten De Geer som 1851 donerade en "aleutisk väska".

DET FINNS FLERA UNIKA föremål bland dessa samlingar och många av dessa är de enda av sitt slag i Finland. I detta sammanhang bör särskilt nämnas en modellkanot av näver med två mansfigurer i trä. Kanoten är tillverkad av dena'ina och det finns några motsvarande i andra samlingar i bl a Alaska. Det som gör kanoten i Borgå unik är de två figurerna föreställande paddlarna som inte förekommer i andra liknande kanotmodeller. Dessa figurer uppvisar intressanta ansiktsmålningar. Man vet att olika mönster visade klan tillhörighet bland dena'ina men man har inte haft någon uppfattning om hur dessa ansiktsmålningar sett ut innan denna modellkanot upptäcktes. En intressant ledtråd till samlingarnas ursprung finns i en harpun med tillhörande kasträ som härstammar från Nortonsundet. Det är väldigt få finländska sjöfarare som färdats så långt norrut som till Nortonsundet och därmed kan man effektivt avgränsa vilka finländare kunde ha medfört föremålet till Finland. Ytterligare forskning kring gymnasiet i Borgå behövs för att klargöra hur dessa unika föremål kom i gymnasiet ägo.

▲ Föremål från Katedralskolans museum som finns fortfarande kvar i Åbo, däribland två modellkanoter av tlingiterna i Sitka. © Marcus Lepola.

EN UTSTÄLLNING som uppvisade en del av dessa nyligen återupptäckta kulturskatter kunde förverkligas redan under sommaren 2013 i Sjöfartshuset i Nagu. Utställningen uppmärksammade navigationsutbildningens 100-åriga historia i Åbo. Utställningen "Bortom Sibirien - Åboländska sjöfarare och fartyg i Ryska Alaska", förverkligades av Pargas stad med finansiellt stöd av Svenska kulturfonden, Löfgrenska fonden och William Thurings stiftelse. Föremålen lånades från ett antal aktörer: Aboa

Mare, Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi, Forum Marinum, Hämeelinnan lyseon lukio, Borgå gymnasium, Pargas hembygdsmuseum och Raseborgs museicentral. Utställningen innehöll en del unika föremål av vilka särskilt bör nämnas den tidigare omtalade modellkanoten av näver och en modellkajak av aleutisk ursprung som är tillverkad före 1820. På grund av det intresse utställning erhöll finns det nu planer på att återskapa utställningen i det arktiska museet Nanoq i Jakobstad till som-

▼ Dena'ina pilkogern i den Furuhielmska samlingen som utlånats till Anchorage Museum.
© Marcus Lepola

▲ Bild från utställningen "Bortom Sibirien" i Sjöfartshuset i Nagu sommaren 2013. © Marcus Lepola.

maren 2014.

DE FINLÄNDSKA ALASKASAMLINGARNA är fortsättningsvis intressanta och värdefulla forskningsobjekt för forskare och representanter för urbefolkningen i Alaska. Däremot kommer flyttningen av den tidigare skilda enheten "Kulturernas museum" som tidigare fanns i Tennispalatsets övre våning att vålla problem. Dessa utomeuropeiska samlingar kommer framtids att få nöja sig med ett mindre utrymme i Nationalmuseets huvudbyggnad och detta kommer att avsevärt försvåra uppvisandet av de otroliga kulturskatter från Alaska som finns i Nationalmuseets samlingar.

DE NYUPPTÄCKTA föremålen från Alaska som finns spridda i olika skolors samlingar kommer att få en större betydelse eftersom dessa kompletterar kännedomen om de koloniala handelsförloppen i Alaska. Man kan nu redan se att den'ina-indianerna har ett stort intresse att forska i dessa samlingar då det finns många unika föremål som anknyter till deras kultur.

I framtiden kommer banden mellan Alaska och

Finland ytterligare att stärkas genom gemensamma forskningsprojekt vars gemensamma syfte är att klargöra alla detaljer i de historiska och kulturella händelseförlopp som utspelade sig i ryska Alaska för mer än 150 år sedan. ♦

Artikelförfattaren

Marcus Lepola är doktorand i ämnet etnologi (Åbo Akademi).

Adress: Lövjärnet 4, 21600 PARGAS

Tfn: +358 (0)40 5031758

e-post: mlepol@abo.fi

En sammanställning av skribentens tidigare artiklar finns på

<http://abo.academia.edu/MarcusLepola>

Från Satus horisont

Välkommen höstens rusk

Nu viner vinden i nakna rönnar och hårda regndroppar slår sönder de sista bladen i sommarblomsresterna i kvarglömnda krukor. En bok värmer mitt inre trots att jag inte ens läst den ännu; det är gästboken från min gästhamn där besökare har skrivit enbart gott om sin vistelse på vår ö. Om sommaren börjar kännas alltför avlägsen, tar jag fram boken för att minnas.

Just nu duger höstrusket mer än väl! Sommaren i gästhamnen var lyckad men nu är det dags för annat och annan sorts arbete. Hjälp med läxor, öron för barnen (säker leverans av 50 varför-frågor/dygn av vardera 4-åring), nya färger i hemmet, långkok på bordet och så vidare.

TILLSAMMANS minns vi sommaren när vi samlades till middag, både med familjen och med bybor. Vi minns alla hundratals nöjda besökare (någon annan sorts besökare har vi inte), deras nyfikna frågor om livet på ön och undran över hur vi har det när hamnen är tom och reg-

net faller i kapp med temperaturen.

Om de bara kunde vara här nu – och njuta! Naturen och vännerna finns kvar, vi trivs!

Särskilt utländska besökare har många frågor om naturen. Får man vandra fritt? Vilka blommor får man plocka? Vad för sorts berg? Vilka fiskar finns i sjön? Är den rökta fisken som vi säljer i hamnen verkligen vild, är den inte odlad? Finns det så mycket fisk i havet här?

Ja.

FOLK UNDRAR ÖVER djurarter, lyssnar nyfiket på våra berättelser om älg- och rådjursjakt, ser på havsörnen på himlen ovanför hamnen som om den vore den enda i världen. De vill inte tro sina ögon när man pekar och visar en till, en till och en till örn.

Vattnet är rent, simma så mycket ni vill!

Inga alger på hela sommaren, i och för sig inte särskilt varmt heller, men man kan se havsbot-

ten på flera meters djup, man kan paddla iväg och upptäcka, picknicken på en ensam strand, ta ett nakendopp.

Vi har mycket att berätta och visa upp. Särskilt minns jag en familj med två pojkar från huvudstadsregionen. Pojkarna var väldigt traktorintresserade trots att de var mest vana vid tunnelbana och spårvagnar (som våra barn trodde var tivoliattraktioner). De promenerade med sina föräldrar genom byn när höbärgningen var i full gång och de räknade bondäggen, dvs höbalarna med vit plast på. De hade sett sådana tidigare också, från bilfönstret på familjens somriga tur ut på landet. Det de inte visste var att det finns hö i dem! I centrum av vår by fick de se bonden med traktor och balmaskin köra omkring på åkern och laga dessa rullar med hö, utan plast på. Vilken nyhet och upplevelse för pojkarna! Bonden har hö i de vita bollarna! Det här ska vi berätta för kompisarna i stan! Familjen gick från hamnen ner till byn flera gånger under ett dygn för att titta och undra. Och fotografera höbalar.

DET BEHÖVS inte så mycket, det är klart. När man är på semester och besöker ställen annorlunda än hemmiljön vill man gärna veta mer. Om naturens specialiteter. Om typiska maträtter och smaker. Om hur det var förr? Om hur man lever idag? Det behövs inga stora anläggningar med infotavlor och uppstoppade saker bakom glas och ram. Om man bara får ta del av livet och komma det nära inpå så upplever man nytt och njuter av att få vara en del av någonting som man ser som annorlunda. Vår vardag.

Var så goda!

TILL NÄSTA SOMMAR har jag planer på mer som kan visas upp för intresserade. En samling med gamla verktyg är redan på gång, information om byn på band som godnattsaga att låna till bätgästerna, en skattkarta för barn skulle vara spännande och kanske också en ny karta över ön så att besökare hittar till det som visas upp. Det finns alltså projekt för vinterns fritid. Idéer är det inte brist på!

Men först ska det jagas och lagas älg. Det är höstens höjdare. Ett glatt gäng i skogen och förhoppningsvis resultat i form av goda måltider med familj och vän-

ner. Närmat, härmat, från egen skog och egna land. Nu finns det tid att sylta och safta, lägga in och laga. Äta tillsammans.

Det enda vi kommer att undvika några månader till är rökt fisk och ålandspannkaka. Av dessa fick vi nämligen nog de dagar som vi åt upp det som inte gick åt i hamnen...

DET GÖR INGET att kvällarna blir korta och vädret ostadigt. Låt det regna! Det finns inte fel väder, bara fel kläder, om man känner för att gå ut. Och det känner jag för. Ofta bara för att ställa mig på bryggan i den tomma hamnen och låta vinden blåsa genom mig och regnet blöta ner mig. Jag kan titta på de våta, ödsliga bryggorna och minnas och värmas upp av vetskapen om att gästboken ligger kvar i lådan på hamnbodens vägg och väntar på rätt stund.

Och jag ler lite för att jag vet att det kommer en sommar nästa år också. Men före det ska jag springa hem och sätta mig med familjen runt bordet och äta gott. Vad grytorna innehåller i höstens rusk berättar jag om nästa gång! ♦

Kolumnförfattaren

Satu Numminen är samhällsaktiv Seglingebo sedan halva livet, företagare med valmöjligheter, mor till tre företagsamma skärgårdsungar, tänkande och tyckande livsnjutare och arbetshäst.

Adress: Sagolik Service, AX-22810 SEGLINGE
Tfn: +358 (0)18 55 677, +358 (0)40 506 1299
e-post: satu.numminen@gmail.com
www.seglinge.com

▲ Från höstens skördefest på Åland. Sjökvarteret, Mariehamn, september 2013.
© Håkan Eklund.

O rdet matkultur är ett vitt begrepp som fokuserar på den kulturella sidan av produktion, distribution och konsumtion av mat och dryck. Med matkultur tänker man särskilt på de delar av en matkultur som upplevs som särskiljande mellan epoker, världsdelar, länder, regioner, folkgrupper eller sociala grupper. Saker som influerar en matkultur inkluderar tillgång till råvaror, matlagningsteknik och -traditioner samt religiösa matregler, men också idéer om vad som är hälsosamt, trendigt eller på annat sätt åtråvärt. Och tvärtom.

Aldrig har väl matkulturen förändrats så mycket som under det senaste seklet, i takt med alla de stora samhällsförändringar som ägt rum. Från ett samhälle där största delen av befolkningen producerade sin egen mat till ett extremt konsumtionssamhälle där en stor del av maten är industriellt framställd. Och aldrig förr har väl mat varit så medietrendigt som nu. Många vill tillbaka till det gamla mathantverket.

Om detta skall årets sista nummer av Skärgård handla, beroende på vad frivilliga och duktiga matskribenter lyckas producera.

Tidskriften Skärgård är ju ett enda "talkoprojekt"; ett av de svenska rum som vi har i landet där vem som helst kan få sin röst (= penna) hörd. Stöd Skärgård genom en prenumeration, eller med en gåvoprenumeration – eller som julklapp för 2014.

Håkan Eklund

